

Journal of Human Rights and Peace Studies

Journal's homepage: <https://www.tci-thaijo.org/index.php/HRPS/index>

Education for the Production of Docile Subjecthood: Implications of Civic Education Subject in Thai Schools การศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมืองที่เชื่อง: นัยยะของการศึกษาวิชา หน้าที่พลเมืองในโรงเรียนไทย

Siwach Sripokangkul/ ศิวัช ศรีโสภางกุล¹

College of Local Administration, Khon Kaen University/

วิทยาลัยการปกครองท้องถิ่น มหาวิทยาลัยขอนแก่น

Email: siwasri@kku.ac.th

ARTICLE INFO

Article History:

Received: 19 Mar 2020

Revised: 15 Jun 2020

Accepted: 17 Jun 2020

Keywords:

Civic Education,

Docile Subjecthood,

The Subject of Civic

Duties,

Thai School System

ABSTRACT

This article applies the concepts of ‘traditional education’ from John Dewey and ‘banking education’ from Paolo Freire to study the content of the subject Civic Education based on the 2008 national core curriculum for the subjects of social studies, religion and culture, taught in Thai schools at both the primary and secondary level. The main argument is that the content of the civic education subject has actively “ordered and imposed” and “desired” the Thai citizen to be equal only as a docile subject under the democratic regime of the government with the King as Head of State. As a result, these processes undermined the formation of an ideal citizen and democratization in Thai society. The research uses sources such as teachers’ manuals, textbooks, lesson plans, exercise papers, exercises found in school books, examination questions, teaching activities and instruction media.

¹ อาจารย์ประจำ วิทยาลัยการปกครองท้องถิ่น มหาวิทยาลัยขอนแก่น; College of Local Administration, Khon Kaen University.

บทคัดย่อ

คำสำคัญ:

การศึกษาเพื่อเสริมสร้างความ
เป็นพลเมือง,
วิชาหน้าที่พลเมือง,
ความเป็นพลกนิกรที่เข้มแข็ง,
ระบบโรงเรียนไทย

บทความนี้อาศัยแนวคิด “การสอนแบบจารีตนิยม” ตามทัศนะของจอห์น ดิวอี้ และแนวคิด “การศึกษาแบบธนาคาร” ของเปาโล เพรเร เพื่อศึกษาถึงเนื้อหาหลักสูตรการเรียนการสอน ในส่วนของวิชาที่เกี่ยวกับหน้าที่พลเมืองในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา โดยอิงจากกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ.2551 ผู้เขียนใช้วิธีการศึกษาในเชิงเอกสารเป็นหลัก โดยพิจารณาจากคู่มือครู หนังสือ ตำรา แผนการจัดการเรียนรู้ หนังสือเสริมความรู้ ใบงาน แบบฝึกหัด ข้อสอบและกิจกรรมการเรียนการสอนอื่น ๆ ตลอดจน สื่อการสอนของครูในวิชาหน้าที่พลเมือง ข้อถกเถียงหลักของบทความนี้คือ เนื้อหาวิชาหน้าที่พลเมืองที่ถูกใช้สอนนักเรียนได้ทำหน้าที่อย่างแข็งขันในการ “สั่งและยึดเยียด” และ “ปรารภนา” ให้น้ำหนักของพลเมืองไทยต้องเท่ากับการเป็น “พลกนิกรที่เข้มแข็งภายใต้ระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข” เพียงเท่านั้น ผลที่ตามมาจึงก่อให้เกิดผลเสียต่อการก่อสร้างรูปพลเมืองที่ควรจะเป็นและส่งผลเสียต่อกระบวนการสร้างระบอบประชาธิปไตยในสังคมไทย

บทนำ

วิกฤตการณ์ทางการเมืองที่ยืดเยื้อนับจากปลายทศวรรษที่ 2540 เป็นต้นมา ทำให้ชนชั้นนำอนุรักษ์นิยมไทยจำนวนหนึ่งเหมารวมว่า สาเหตุสำคัญปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดความขัดแย้งทางการเมือง เนื่องจากสังคมไทยยังขาดความเข้าใจว่าด้วย “ความเป็นพลเมือง” (Laothamatas, 2009; Samudavanija et al., 2010) ข้อสรุปดังกล่าวแทรกซึมไปยังสถานศึกษาระดับโรงเรียนด้วยเช่นกัน กล่าวคือ ในปี 2552 สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (สพฐ.) กระทรวงศึกษาธิการ ได้มีการทบทวนหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานพ.ศ. 2551 ในส่วนของกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม และทำการปรับปรุงรายละเอียดในกลุ่มสาระดังกล่าวในปี 2553 โดยมีการเพิ่มเวลาเรียนวิชาหน้าที่พลเมืองและวิชาประวัติศาสตร์ชาติไทยในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาตอนต้นเป็น 40 ชั่วโมงต่อปี ส่วนมัธยมศึกษาตอนปลายเป็น 80 ชั่วโมงต่อปี (อ้างใน Bureau of Academic Affairs and Educational Standards, 2015)

ไม่เพียงแต่สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (สพฐ.) ที่ทำหน้าที่ออกแบบเนื้อหาหลักสูตรด้านประวัติศาสตร์ชาติไทยและหน้าที่พลเมืองอย่างเข้มงวดให้เป็นไปตามเป้าประสงค์ของชนชั้นนำสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ ในฐานะที่เป็นหน่วยงานที่มีภารกิจในการจัดทำข้อเสนอนโยบายและแผนเพื่อพัฒนาการศึกษาของชาติ ยังได้จัดทำ “ยุทธศาสตร์การพัฒนการศึกษาเพื่อ

สร้างความเป็นพลเมือง พ.ศ. 2553-2561” โดยมีวัตถุประสงค์คือ 1) เพื่อพัฒนาการศึกษาที่สร้างความเป็นพลเมือง (Civic Education) ในรูปกิจกรรมที่เน้นกระบวนการคิดวิเคราะห์ แลกเปลี่ยนความคิดเห็น และการลงมือปฏิบัติ เพื่อให้ผู้เรียนมีทักษะรอบด้านเพื่อประโยชน์ของตนเอง สังคม ประเทศ ไปจนถึงเพื่อประโยชน์ของมนุษยชาติ 2) เพื่อเสริมสร้าง/ฝึกฝนคุณลักษณะของความเป็นพลเมืองให้กับกลุ่มเป้าหมายต่าง ๆ โดยเฉพาะในช่วงเปลี่ยนผ่าน ได้แก่ ผู้บริหารสถานศึกษา ครู คณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษา ผู้เรียน ครอบครัว ชุมชน พ่อแม่ ผู้ปกครอง ประชาชนทั่วไป และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการเป็นแบบอย่างที่ดี มีพลังในสังคม สำหรับทำหน้าที่หล่อหลอมปลูกฝังอุปนิสัยค่านิยมความเป็นพลเมืองให้กับเด็กและเยาวชนได้อย่างลึกซึ้งและแยกคาว และ 3) เพื่อจุดประกายให้ทุกส่วนของสังคมร่วมสร้างความเป็นพลเมืองโดยใช้สื่อสารการตลาดเพื่อสังคมเป็นกลไกในการขับเคลื่อน (Office of the Education Council, 2011) สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษายังได้เริ่มดำเนินโครงการประเมินความเป็นพลเมืองของนักเรียนนับตั้งแต่ปี 2558 เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน โดยมีการนำแบบวัดความเป็นพลเมืองไปทดสอบกับนักเรียนผ่านกรอบการประเมิน 6 องค์ประกอบได้แก่ 1) ความรู้ที่จำเป็นในการดำรงชีวิต 2) จิตสำนึกพลเมืองโลก/จิตสำนึกสากล 3) ความเป็นคนไทย/จิตสำนึกพลเมืองไทย 4) การรู้เท่าทันทางการเมือง 5) พฤติกรรมการมีส่วนร่วมในความเป็นพลเมือง และ 6) ความมีคุณธรรม (The Office of Academic Standards and Learning Development, 2016)

จากข้อมูลบางส่วนข้างต้นจะพบว่า การสรรสร้างให้นักเรียนมีความเป็นพลเมืองเป็นประเด็นที่ถูกกล่าวถึงอย่างมากในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา เช่นเดียวกับประเด็นการศึกษาเพื่อเสริมสร้างความเป็นพลเมือง (Civic Education) ได้กลายเป็นโจทย์วิจัยและประเมินการเรียนการสอนของบุคลากรสายการศึกษาเป็นอย่างดี ซึ่งเราสามารถพบจากงานวิจัยในหัวข้อดังกล่าวที่ฝรั่งพุดออกมาอย่างไม่ขาดสาย ทั้งนี้ ควรต้องย้ำด้วยการศึกษาวิชาดังกล่าวหลีกเลี่ยงไม่พ้นที่จะต้องกล่าวถึงอำนาจและอุดมการณ์ของรัฐ โดยเฉพาะการพิจารณาว่า รัฐต้องการให้พลเมืองของตนเองมีชุดความคิดอย่างไร ดังนั้น เนื้อหาหลักสูตรการสอนและหนังสือตำราจึงต้องมาจากกระทรวงศึกษาธิการเป็นหลัก โดยผู้บริหารสถานศึกษาและครูต้องปรับตัวให้สอดคล้องกับอำนาจและอุดมการณ์ชุดนั้น ๆ ของรัฐ

บทความนี้มีเป้าหมายเพื่อศึกษาเนื้อหาหลักสูตรการเรียนการสอน ในส่วนของวิชาที่เกี่ยวกับหน้าที่พลเมืองในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา โดยอิงจากกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ.2551 (ต่อมามีการปรับปรุงเนื้อหาให้เข้มข้นตามเจตนารมณ์ของชนชั้นนำหลังการรัฐประหารปี พ.ศ. 2557 เป็นต้นมา) อย่างไรก็ตาม จากการทบทวนเนื้อหาข้างต้น ผู้เขียนมีข้อสังเกตที่ว่า แม้ประเด็นเรื่องพลเมืองจะเป็นวัตถุประสงค์ทางการศึกษาอย่างแพร่หลาย ทว่าเป็นไปไม่ได้เลยที่สังคมไทย โดยเฉพาะนักเรียนในระดับโรงเรียน จะเกิดความเข้าใจว่าตนเองสามารถเป็นหนึ่งในสมาชิกของสังคมการเมืองไทยในฐานะความเป็นพลเมืองผู้แข่งขันได้ เนื่องจากเนื้อหาหลักสูตรกำลังทำหน้าที่

อย่างแข็งขันในการ “สั่งและยึดเยียด” ให้พวกเขาต้องมีลักษณะเชิงหรือว่าอ่อนส่อนง่าย (docility) ตามวิธีการสอนแบบ “จารีตนิยม” ตามทัศนะของจอห์น ดิวอี้ (Dewey, 1938) หรือในวิธีการ “การศึกษาแบบธนาคาร” ตามมโนทัศน์ของเปาโล เฟรเร (Freire, 2016) ประกอบกับยิ่งพวกเขาต้องเติบโตและเรียนรู้ปรากฏการณ์ต่าง ๆ จำนวนมากภายใต้ระบอบที่ไม่เป็นประชาธิปไตยของสังคมไทย ก่อนที่จะเข้าสู่หัวข้อผลการศึกษา ผู้เขียนจะนำเสนอกรอบแนวคิดในการทำความเข้าใจนิยามพลเมืองและการศึกษาเพื่อเสริมสร้างความ เป็นพลเมือง โดยอาศัยแนวคิดของจอห์น ดิวอี้ และเปาโล เฟรเร เป็นเบื้องต้นก่อน

พลเมืองและการศึกษาเพื่อเสริมสร้างความ เป็นพลเมือง

พลเมืองที่เข้มแข็งถือว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญของระบอบประชาธิปไตยที่ตั้งมั่น ปฏิเสธไม่ได้ว่า หากเรากล่าวถึงนิยามของพลเมือง นิยามดังกล่าวควรมีความเป็นสากล นิยามของพลเมืองสมควรถูกกลดทอนให้ เป็นไปตามบริบทของระบอบประชาธิปไตยในแต่ละประเทศ มิฉะนั้น เราจะไม่สามารถกุมความสำคัญใจกลางหลักของนิยามพลเมืองได้ (Davies & Evans, 2002; Garratt, 2000; Hicks, 2001) พลเมืองในรูปแบบที่ได้รับ การยอมรับจากวงวิชาการจำนวนมากคือพลเมืองในรูปแบบพลเมืองที่มีจิตสำนึกเกี่ยวกับความยุติธรรม (justice oriented citizens) (Westheimer & Kahne, 2004) กล่าวคือ พลเมืองต้องมิใช่เป็นผู้ที่ปฏิบัติหน้าที่ ตามความรับผิดชอบหรือมีส่วนร่วมในกระบวนการทางการเมืองต่าง ๆ เพียงเท่านั้น แต่ต้องเป็นผู้ที่สามารถ ประเมินโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคม ในเชิงวิพากษ์ได้ และสามารถเห็นเห็นปัญหาต่าง ๆ ที่รายล้อมอยู่ในสังคมมากกว่ามองเพียงแคในระดับผิวเผิน ทำนองเดียวกัน พลเมืองในลักษณะนี้จะตื่นตัวแสวงหา และสามารถระบุถึงทุกเรื่องราวในปริณทลแห่งความยุติธรรม ตลอดจน สามารถรู้เกี่ยวกับการเคลื่อนไหว ทางสังคมและรู้ถึงวิธีการสร้างความเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นระบบ พลเมืองในรูปแบบนี้จะสามารถปรับปรุงและ แก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในสังคมได้อย่างสร้างสรรค์และสามารถตั้งคำถามเพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงต่อโครงสร้าง และระบบที่ถูกก่อร่างสร้างมานาน (ซึ่งเรามักไม่ตั้งคำถามกับความชอบธรรมหรือความยุติธรรมที่แฝงอยู่ใน ระบบนั้น ๆ) ที่ผลิตซ้ำรูปแบบของความยุติธรรมของสังคมตลอดมา อนึ่ง หลักการและคุณค่าสำคัญของความ เป็นพลเมืองอย่างน้อยต้องครอบคลุมกับหลักการคำนึงถึงความยุติธรรมทางสังคม ความเสมอภาคและการ ยอมรับในฐานะการเป็นสมาชิกของบุคคลทุกกลุ่มในสังคม (social inclusion) (Garratt & Piper, 2003, p. 130)

นิยามพลเมืองข้างต้นเป็นนิยามสำคัญหากสังคมการเมืองใดก็ตามมีความปรารถนาที่จะเห็นพลเมือง ของตนเองเข้มแข็งและเป็นรากฐานของสังคมประชาธิปไตย ตรงกันข้ามกับระบอบเผด็จการที่ไม่ต้องการเห็น พลเมืองเป็นพลเมืองในความหมายที่กล่าวไปข้างต้น โดยธรรมชาติของระบอบเผด็จการแล้วต่างปรารถนาให้ พลเมืองของตนเองมีสถานะเป็นไพร่ (Merleau, 2014, p. 29) อย่างไรก็ดี ควรตระหนักว่าพลเมืองต่างจากไพร่

เนื่องด้วยทุกคนในสังคมไม่ว่าจะเป็นผู้ปกครองหรือผู้ถูกปกครอง ต่างมีสถานภาพมีความเป็นพลเมืองเท่าเทียมกัน เป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการมีส่วนร่วมทางการเมืองในระดับต่าง ๆ ได้เหมือนกัน ตลอดจน ข้อสำคัญที่ทำให้พลเมืองต่างจากไพร่คือ พลเมืองมีความสามารถคิดในเชิงวิพากษ์ (Merieau, 2014, p. 29)

ดังนั้น เป้าหมายของการศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมืองในระดับโรงเรียนจึงต้องสอดคล้องกับรูปแบบของพลเมืองที่เข้มแข็งข้างต้น โดยการศึกษาที่เหมาะสมไม่เพียงแต่ต้องมีเป้าหมายให้พลเมืองมีความรู้เกี่ยวกับระบอบการปกครอง เข้าใจถึงบทบาทสิทธิ ความรับผิดชอบ หน้าที่และการมีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างแข็งขัน ในฐานะที่ตนเองเป็นพลเมือง และการอยู่ร่วมกันอย่างสันติวิธีเท่านั้น แต่เป้าหมายต้อง “ก่อให้เกิดการถกเถียงโต้แย้ง แสวงหาเหตุผล แสดงออกถึงจุดยืนความคิด การวิพากษ์วิจารณ์อย่างเป็นวิทยาศาสตร์” (Tantisunthorn, 2012, p. 58) ขณะที่บทบาทของครูต้องพร้อมที่จะให้นักเรียนมีเสรีภาพในการขบคิดและวิพากษ์วิจารณ์ประเด็นสำคัญทางสังคมโดยปราศจากการครอบงำหรือตัดสินผิดถูกจากครู เนื่องด้วยกระบวนการดังกล่าวเป็นการหล่อหลอมและกล่อมเกลாதาสังคมให้นักเรียนมีส่วนร่วมในการคิดหาทางแก้ไขและตระหนักในปัญหาที่กระทบต่อตนและสังคม (Tantisunthorn, 2012, p. 66)

ควรต้องย้ำว่า เป้าหมายการศึกษาเพื่อพัฒนาให้พลเมืองมีจิตวิญญาณแบบการวิพากษ์นั้นเป็นเป้าหมายที่ได้รับการกล่าวถึงมาเนิ่นนานในแวดวงวิชาการ เปาโล เฟรเร (Freire, 2016) เคยระบุว่า การสร้างคนให้มีสำนึกเชิงวิพากษ์วิจารณ์ไม่ได้เป็นการสร้างคนให้เป็นพวกสุดโต่งหรือเป็นพวกปฏิเสธทุกอย่าง แต่เป็นการทำให้เขามีจิตวิญญาณแห่งการวิพากษ์วิจารณ์เพื่อการปลดปล่อย ไม่ยอมจำนนต่อสิ่งที่ถูกยึดเยียดและปิดปฏิเสธต่อความเชื่อที่ว่าทุกสิ่งถูกกำหนดไว้แล้ว หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ เพื่อไม่ยอมให้พลเมืองถูกลดทอนไปเป็นเพียงองค์ประธาน (subject) พร้อมดำรงชีวิตจมปลักอยู่กับความกลัวการเปลี่ยนแปลงและกังวลต่ออิสรภาพแห่งการคิดแตกต่าง

ปฏิเสธไม่ได้ว่า สังคมการเมืองจำนวนมาก โดยเฉพาะในประเทศที่ไม่เป็นประชาธิปไตย ต่างอาศัยวิธีการศึกษาแบบจารีตนิยม (traditional education) ในมุมมองของจอห์น ดิวอี้ (Dewey, 1938) กล่าวคือ เป้าหมายของการศึกษาแบบจารีตนิยม แม้จะเป็นการเตรียมตัวให้นักเรียนเติบโตขึ้นมาอย่างมีความรับผิดชอบในอนาคตและมีความสำเร็จในชีวิต แต่ลักษณะของการศึกษาแบบนี้คือ มีวัตถุประสงค์ วิธีการศึกษาและองค์ความรู้ที่เถรตรงและไม่ยืดหยุ่น เพิกเฉยถึงความสามารถและความสนใจเฉพาะของผู้เรียน เป้าหมายดังกล่าวต้องการที่จะเห็นนักเรียนเป็นคน “เชื่อและเชื่อง” ตลอดจน “ว่านอนสอนง่าย” ในแง่นี้ หนังสือตำราเอกสารการสอนต่าง ๆ จึงเป็นเพียงแค่ตัวแทนของภูมิปัญญาจากอดีตที่ต้องการจะให้มีการส่งต่อผ่านโรงเรียน ส่วนครูเป็นเพียงแค่เครื่องมือในการสื่อสารสิ่งที่ว่านี้เท่านั้น ดังนั้น การศึกษาแบบจารีตนิยมจึงเป็นการศึกษาที่เน้นสั่งสอนและบรรยาย ยึดเยียดความรู้และกฎระเบียบต่าง ๆ มาจากเบื้องบน เน้นการเรียนรู้ผ่านหนังสือตำราและมีเป้าหมายเพื่อ “รักษาสถานะเดิม” (status quo) ของสังคมเอาไว้ ตรงกันข้ามกับการศึกษาแบบจารีตนิยม

การศึกษาแบบก้าวหน้าจะมุ่งไปที่ความสนใจของนักเรียน เน้นให้พวกเขาตระหนักไตร่ตรองได้ด้วยตนเอง เรียนรู้สรรพสิ่งผ่านประสบการณ์ซึ่งเรียนรู้จากสถานการณ์ต่าง ๆ ปราศจากการยึดเยียดใด ๆ จากผู้สอน และสนับสนุนให้นักเรียนมีส่วนร่วมในการพัฒนาเนื้อหาหลักสูตร โดยเป้าหมายสูงสุดของการศึกษาแบบนี้คือ “การเปลี่ยนแปลงโลก”

Freire (2016, p. 80) เรียกวิธีการศึกษาแบบจารีตนิยมว่าเป็นแนวคิดของการศึกษาแบบธนาคาร (banking education) กล่าวคือ “การบรรยาย (ที่มีผู้สอนเป็นผู้บรรยาย) พาให้ผู้เรียนท่องจำเนื้อหาในการบรรยายอย่างเป็นกลไก ที่ร้ายไปกว่านั้นคือ มันเปลี่ยนให้พวกเขากลายเป็น “บรรจุภัณฑ์” เป็นภาชนะใส่ของ ซึ่งรอให้ผู้สอนเป็นคน “เติมให้เต็ม” ยิ่งเติมได้มากเท่าไร เขาก็ยิ่งเป็นผู้สอนที่ดีมากเท่านั้น ส่วนภาชนะยิ่งนอบน้อมยอมให้คนเติมมากเท่าไร ก็ยิ่งเป็นผู้เรียนที่ดีมากเท่านั้น...เช่นนี้แล้ว การศึกษาจึงกลายเป็นการฝาก โดยผู้เรียนเป็นผู้รับฝากและผู้สอนเป็นผู้ฝาก แทนที่จะสื่อสารกัน ผู้สอนกลับเป็นผู้ออกคำสั่งและทำการฝาก ส่วนผู้เรียนก็รับฝาก จดจำและพูดซ้ำอย่างอดทน นี่คือนิยามของการศึกษาแบบธนาคาร ซึ่งขอบเขตที่อนุญาตให้ผู้เรียนทำ มีแค่การรับ เติมและจัดเก็บสิ่งที่รับฝากเท่านั้น”

การศึกษาในมุมมองนี้ Freire ระบุว่า เป็นการกดขี่ และเป็นความรุนแรง กล่าวคือ “โดยหน้าที่แล้ว การกดขี่คือการทำให้เชื่อตนเอง” (Freire, 2016, p. 49) เพราะการศึกษาทำหน้าที่ขัดขวาง/ปิดกั้นหนทางของมนุษย์ในการเดินทางไปสู่การยืนยันตัวตนของพวกเขา ดังนั้น “เมื่อมีการสถาปนาความสัมพันธ์ของการกดขี่ขึ้น ความรุนแรงก็เริ่มต้นขึ้นเรียบร้อยแล้ว” (Freire, 2016, p. 54) ความรุนแรงส่งผลโดยตรงต่อการลดทอนคุณค่าความเป็นมนุษย์ (dehumanization) เพราะไปสกัดกั้นการทำให้มนุษย์ได้รับการพัฒนาอย่างเต็มศักยภาพของพวกเขา กล่าวอีกนัยหนึ่ง การศึกษาเช่นนี้มองมนุษย์เป็นสิ่งที่ถูกจัดการได้ เพื่อง่ายต่อการควบคุมให้ได้อย่างเบ็ดเสร็จ ในแง่นี้ Freire จึงกล่าวว่า “แนวคิดของการศึกษาแบบธนาคารจะมองว่ามนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่จัดการและปรับเปลี่ยนได้ ยิ่งผู้เรียนพยายามเก็บสิ่งที่คนอื่นฝากมาให้มากเท่าไร พวกเขา ก็ยิ่งพัฒนาสำนึกเชิงวิพากษ์วิจารณ์น้อยลงเท่านั้น” (Freire, 2016, p. 82) วิธีการศึกษาเช่นนี้จึงเป็นเครื่องมือของรัฐในการผลิตมนุษย์ให้เป็นองค์ประธานที่เชื่อ (docile subject) และทำให้เราไม่สามารถแม้แต่จินตนาการได้เลยว่า ผู้เรียนจะตระหนักได้ว่า ตนเองมีความเป็นพลเมืองได้อย่างไร ด้วยในวงจรกระบวนการที่นักเรียนถูกยึดเยียดด้วยเนื้อหาความรู้แบบบนลงล่างราวกับว่านักเรียนเป็นวัตถุ แต่วัตถุที่ถูกยึดเยียดนี้จะถูกคาดหวังให้กลายเป็นพลเมืองภายหลังได้อย่างไรหรือภายใต้กระบวนการที่มีปัญหาจะคาดหวังถึงผลลัพธ์ที่น่าพึงพอใจได้อย่างไร

ผลกระทบที่เกิดขึ้นควบคู่กันจากรูปแบบการศึกษาเช่นนี้คือ การศึกษาเป็นฐานรองรับการผลิตซ้ำอุดมการณ์ของรัฐ (Althusser, 1971) ปีบบังคับทั้งทางตรงและทางอ้อมให้นักเรียนเรียนเนื้อหาที่สื่อถึงการถวิลหาอดีตแห่งต้นกำเนิดของการเป็นผู้กดขี่ของรัฐ ซึ่งยิ่งทำให้รัฐแข็งแกร่งขึ้น และรัฐยังคงสามารถจัด

กระบวนการสั่งสอนได้เองอย่างไม่หยุดหย่อนและปราศจากการมีส่วนร่วมใด ๆ จากประชาชน หรือกล่าวโดยสรุปคือ ความสัมพันธ์ของผู้กดขี่กับผู้ถูกกดขี่เปรียบเปรยได้เหมือนใบสั่งยา (prescription) เนื่องจาก “ทุก ๆ ใบสั่งยาแสดงถึงการยึดเหนี่ยวทางเลือกของคนคนหนึ่งให้อีกคนหนึ่งและเปลี่ยนสำนึกของคนที่ได้รับใบสั่งยาให้จำนนต่ออำนาจของคนที่จ่ายใบสั่งยานั้น” ดังนั้น พฤติกรรมของผู้ถูกกดขี่จึงเป็นพฤติกรรมที่ถูกกำหนดไว้แล้วว่าต้องทำตามแนวทางที่ผู้กดขี่ต้องการ” (Freire, 2016, p. 42) ในการศึกษาเช่นนี้ บทบาทของครูจึงไม่มีอะไรมากไปกว่าเป็นร่างทรงให้กับรัฐ โดยครูต้องสอนและทำตามคำสั่งทุกอย่างที่รัฐให้ทำ ผลที่ตามมา การศึกษาได้ทำร้ายทั้งครูและนักเรียนไปในเวลาเดียวกัน เนื้อหาในส่วนตัวต่อไป ผู้เขียนจะกล่าวถึงระเบียบวิธีศึกษาและขอบเขตของการศึกษาของบทความ ก่อนที่จะกล่าวถึง เนื้อหาและรูปแบบการจัดการเรียนการสอนเพื่อเสริมสร้างความเป็นพลเมืองในระดับโรงเรียนของสังคมไทย และก่อนจะอภิปรายถึงปัญหาและผลเสียดังกล่าวไว้ในตอนท้ายของบทความ

ระเบียบวิธีศึกษาและขอบเขตของการศึกษา

บทความนี้อาศัยการศึกษาในเชิงเอกสารเป็นหลัก โดยพิจารณาเลือกแบบเจาะจงจากคู่มือครู หนังสือตำรา แผนการจัดการเรียนรู้ หนังสือเสริมความรู้ ใบงาน แบบฝึกหัด ข้อสอบและกิจกรรมการเรียนการสอนอื่น ๆ ตลอดจน และสื่อการสอนของครูในวิชาหน้าที่พลเมือง ระดับชั้นประถมศึกษาและมัธยมศึกษา จากสำนักพิมพ์ต่าง ๆ ที่ได้รับการอนุญาตจากสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ ให้สามารถใช้เป็นเอกสารสอนในระดับโรงเรียนได้ อาทิ สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช จำกัด สำนักพิมพ์แม็คเอดดูเคชั่น สถาบันพัฒนาคุณภาพวิชาการ (พว.) สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์ ฯลฯ อย่างไรก็ตาม ไม่สำคัญว่าจะเป็นสำนักพิมพ์ใด เพราะทุกสำนักพิมพ์ต้องได้รับความเห็นชอบจากสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (สพฐ.) ดังนั้น ทุกสำนักพิมพ์ก่อนจะได้รับความเห็นชอบ จึงถูกบังคับไปโดยปริยายว่า ต้องทำเนื้อหาให้สอดคล้องมากที่สุดกับหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ.2551

ผลการศึกษา

ผู้เขียนมีข้อถกเถียงหลักว่า เนื้อหาวิชาหน้าที่พลเมืองที่ถูกใช้สอนนักเรียน ไม่ว่าจะจากสำนักพิมพ์ใดก็ตามและไม่ว่าจะมีการอ้างหลักการและเหตุผลของแต่ละหนังสือไว้ว่าอย่างไรก็ดี ต่างมุ่งหวังให้หน้าที่ของพลเมืองไทยต้องเท่ากับการเป็น “พสกนิกรที่เชื่อฟังใต้อำนาจพระราชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข” เพียงเท่านั้น กล่าวคือ ท่ามกลางความปั่นป่วนของสถานการณ์ความขัดแย้งทางการเมืองมาเป็นเวลานานที่เปิดเผยให้เห็นถึงความเสื่อมทรุดของหลายสถาบันในการเมืองไทย ขณะเดียวกัน เด็กรุ่นใหม่ได้มีโอกาสเปิดโลกทัศน์ตนเองต่อการเรียนรู้เรื่องราวของโลกภายนอกได้มากขึ้นผ่านสื่อสังคมออนไลน์ ทำให้ชนชั้น

นำอนุรักษนิยมไทยต่างกังวลว่า เด็กรุ่นใหม่จะไม่ให้ความสำคัญกับรากเหง้าความเป็นไทย (Bureau of Academic Affairs and Educational Standards, 2015) เป้าหมายของพวกเขาจึงคือการสร้างและหล่อหลอมให้ “เด็กไทยมีความเป็นพลเมืองภายใต้ระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข” (Assayo, 2014, pp. 18-20) กระนั้นก็ดี ความเป็นพลเมืองในทัศนะนี้ถูกนิยามผ่าน 5 ประเด็นที่นักเรียนต้องเรียนรู้คือ 1) ประวัติความเป็นมาหรือรากเหง้าของความเป็นไทย 2) สัญลักษณ์หรือเครื่องหมายความเป็นชาติ 3) สถาบันพระมหากษัตริย์ 4) บรรพบุรุษไทย และ 5) ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทย ดังนั้น เนื้อหาของวิชาหน้าที่พลเมืองจึงต้องอยู่ภายใต้โครงหลักดังกล่าว แต่หากจะขยายปริมณฑลไปบ้างต้องไปได้ไม่ไกลนัก พิจารณารูปภาพจาก 5 ประเด็นดังกล่าว

Figure 1 จุดเน้นวิชาประวัติศาสตร์และหน้าที่พลเมือง จากสำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ (อ้างอิงใน Kruapanich, 2015, p. 19)

หากพิจารณาไล่เรียงเนื้อหาของวิชาหน้าที่พลเมืองตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 เป็นต้นไปจนถึงระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย จะพบว่า เนื้อหาของวิชาหน้าที่พลเมืองในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 นั้น จะเน้นการสอนเป็นภาพวาดการ์ตูน เพื่อให้ให้นักเรียนสามารถเข้าใจได้ง่าย เนื้อหาของวิชาดังกล่าวแบ่งออกเป็น 5 หน่วยการเรียนรู้ที่ 1 คือ ความเป็นไทย จะมีการสอนผ่านภาพวาดการ์ตูนโดยละเอียดต่อ 3 เนื้อหาหลักคือ 1.1 การกล่าวทักทายและการแสดงความเคารพ 1.2 มารยาทในการทานอาหาร 1.3 ความกตัญญู หน่วยการเรียนรู้ที่ 2 คือ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ เนื้อหาชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของภาษาไทยและวันสำคัญเกี่ยวกับชาติ ศาสนาและสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยระบุว่า

“พ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงประดิษฐ์อักษรไทยให้ชาวไทยได้ใช้มานาน และเป็นเอกลักษณ์ของชาติไทยที่โดดเด่น ภาษาไทยเป็นภาษาที่ใช้ในการสื่อสาร เราจึงควรภาคภูมิใจและแสดงออกถึงความรักชาติ ศาสนาและเทิดทูนสถาบันพระมหากษัตริย์” (Sommapa, 2017, p. 17)

ทั้งนี้ ในภาพวาดการ์ตูนของทุกหน่วยการเรียนรู้จะกล่าวถึงเด็กที่เป็นตัวละครหลักชื่อว่าแก้วเป็นพี่สาวคนโต และกิ่งเป็นน้องชายคนรอง ในหนังสือระบุว่า แก้วได้ฝึกเขียนบทอาชยาน “ค่านิยม 12 ประการ” ทุกวัน ขณะที่พ่อแม่ของแก้วบอกกับแก้วว่า “ในฐานะที่ลูกเป็นเด็ก การยืนตรงร้องเพลงเคารพธงชาติให้ถูกต้องถือว่าเป็นการรักชาติ ส่วนของพ่อแม่ นั่น การประดับธงชาติหรือธงตราสัญลักษณ์ประจำพระองค์ไว้ที่หน้าบ้านในวันสำคัญก็ถือว่าเป็นการแสดงออกถึงการรักชาติแล้ว” ไม่เพียงเท่านั้น เนื้อหาในหนังสือได้ต่อยอดหน้าที่ของเด็กไว้อย่างชัดเจน กล่าวคือ ก่อนนอนทุกคืน “เด็กสองคนคือกิ่งกับแก้วจะร้องเพลง “หน้าที่ของเด็ก” พร้อมทำท่าประกอบอย่างสนุกสนานให้พ่อแม่ฟัง จากนั้น พ่อแม่จะปรบมือให้ลูกก่อนนอน” ส่วนหน่วยการเรียนรู้ที่ 3 คือตามรอยพ่อ พอเพียง ได้กล่าวถึง 4 หลักสำคัญคือ หนึ่ง การออม สอง การประหยัด สาม ความซื่อสัตย์สุจริตจริงใจต่อกัน และ สี่ ประหยัดเรียบง่ายได้ประโยชน์สูงสุด มีการมอบหมายให้ครูสั่งการบ้านโดยให้นักเรียนวาดภาพในหลวงรัชกาลที่ 9 ขณะกำลังทรงงาน ภาพวาดการ์ตูนชื่อว่า ภายหลังที่แก้วกับกิ่งส่งงานครูเรียบร้อยแล้ว กิ่งได้เขียนข้อความปิดท้ายหน่วยการเรียนรู้ไว้ว่า “ผมภูมิใจที่อยู่ในบ้านแสนสุข อยู่ในบ้านของพ่ออย่างพอเพียง” (Sommapa, 2017, p. 30) ต่อมา หน่วยการเรียนรู้ที่ 4 คือ คนดีของพ่อแม่และของครู มี 4 หัวข้อย่อยคือ 4.1 การรักษาความสะอาด 4.2 การส่งงาน 4.3 การรักษาของใช้ร่วมกันและ 4.4 การเชื่อฟังคำสั่งสอนของพ่อแม่และครู และปิดท้ายที่หน่วยการเรียนรู้ที่ 5 คือ การยอมรับความแตกต่างคือเรื่องธรรมดา

เนื้อหาข้างต้นสอดคล้องกับคู่มือครู แผนการจัดการเรียนรู้รายวิชาเพิ่มเติมหน้าที่พลเมืองชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 โดยเน้นหนักกับการสอนให้ท่องจำสอนค่านิยม 12 ประการ บวกกับ 5 จุดเน้น ได้แก่ จุดเน้นที่หนึ่ง “เราภูมิใจในความเป็นไทย แสดงความเคารพ การไหว้ การกราบ การรับประทานอาหาร การทักทาย มารยาท” จุดเน้นที่สอง “เรารักชาติ ยึดมั่นในศาสนา และเทิดทูนสถาบันพระมหากษัตริย์ พระบรมราชโอรส หลักการทรงงาน” จุดเน้นที่สาม “เราเป็นพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข” เนื้อหาเสริมคือ นักเรียนต้องรักษากติกาในห้องเรียน รักษาความสะอาด รักษาของใช้ร่วมกัน เชื่อฟังคำสั่งสอนของพ่อแม่และญาติผู้ใหญ่ และครูอย่างเคร่งครัด จุดเน้นที่สี่ “เรามีความปรองดอง สมานฉันท์ ศึกษาความเหมือนและความแตกต่างระหว่างบุคคล” และ จุดเน้นที่ห้า “เราเป็นคนดีมีวินัยในตนเอง ซื่อสัตย์สุจริต ขยันหมั่นเพียร อดทน ใฝ่หาความรู้ ตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ ยอมรับผลที่เกิดจากการกระทำของตนเอง” (Onnom, n.d.a)

ในส่วนของหัวข้อหน้าที่พลเมืองชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 นั้น จะมีการเน้นสอนมารยาทให้กับนักเรียน โดยได้เน้นสอนมารยาท การกราบ การไหว้ การพูด การยืน การเดิน การนั่ง การแต่งกาย การปฏิบัติตนที่เหมาะสมทั้งในครอบครัวและในโรงเรียน มารยาทในการแสดงความเคารพครู มีการสอนให้นักเรียนยอมจำนนต่ออำนาจที่เหนือกว่าตั้งแต่ยังเป็นเด็ก ยกตัวอย่าง เช่น

“1.เมื่อครูเข้ามาในห้องเรียน นักเรียนต้องลุกขึ้นยืนแสดงความเคารพครู 2.เมื่อจะพูดกับครู ถ้าครูนั่งเก้าอี้ ให้นักเรียนนั่งคุกเข่าหรือยืนตรงเท้าชิดกัน 3.ยกมือไหว้ทั้งก่อนเข้าและหลังพบครู รวมทั้งขณะครูเดินผ่าน ส่วนก่อนเข้าโรงเรียน 1.นักเรียนต้องไปโรงเรียนให้ตรงหรือก่อนเวลาที่โรงเรียนกำหนด 2.ทำความเคารพครูเวรประจำที่บริเวณหน้าประตูทางเข้าโรงเรียน 3.เข้าแถวทำความเคารพธงชาติที่ลานหน้าเสาธง รวมทั้งฟังโอวาทและคำชี้แจงจากครูด้วยความสงบเรียบร้อย ไม่พูดคุยกัน” (Worakawin, 2011, p. 9)

ขณะที่เนื้อหาอื่น ได้ต่อยอดถึงการรักชาติ ศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์ การตามรอยพ่อหลวงรัชกาลที่ 9 การเป็นคนดีของพ่อแม่และของครู และการสร้างความปรองดอง ส่วนในคู่มือครู ฯ เน้นให้นักเรียนท่องค่านิยม 12 ประการ และ 5 จุดเน้นเช่นเดียวกับของระดับประถมศึกษาปีที่ 1 ก่อนหน้านี้ (Onnom, n.d.b)

สำหรับเนื้อหาของชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 นั้น ใกล้เคียงกับระดับชั้นก่อนหน้านี้ แต่มีการขยายความในประเด็นที่หนึ่งอันเกี่ยวข้องกับความเป็นไทย โดยสอนรูปแบบที่เหมาะสมต่อการต้อนรับผู้มาเยือน ปฏิบัติตนให้ถูกต้องตามกาลเทศะ การพูดให้ถูกกาลเทศะ การปฏิบัติตนเมื่อไปงานมงคลและอวมงคล ความกตัญญูกตเวทีต่อบุคคลในชุมชน และเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในเรื่องต่าง ๆ ส่วนประเด็นที่สองเรื่องความรักชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ เนื้อหาในระดับชั้นนี้ให้มีการเพิ่มเนื้อหาพระบรมราโชวาทและหลักการทรงงาน สำหรับประเด็นที่สาม เรื่องการเป็นพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตย เนื้อหาเน้นให้นักเรียนเคารพ กฎกติกาในห้องเรียน การใช้สิ่งของเครื่องใช้สถานที่ส่วนรวม การใช้สิทธิและหน้าที่ การใช้เสรีภาพอย่างมีความรับผิดชอบ กิจกรรมต่าง ๆ ของห้องเรียนและโรงเรียน ขณะที่ประเด็นที่สี่เรื่องความปรองดองสมานฉันท์และประเด็นที่ห้าเรื่องการเมืองในตนเอง ฯ เนื้อหาเหมือนกันระดับชั้นก่อนหน้านี้ทุกประการ (Onnom, n.d.c)

ความละเอียดยิ่งขึ้นของเนื้อหาวิชาหน้าที่พลเมืองจะเริ่มตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 เป็นต้นไป เนื้อหาหน่วยการเรียนรู้ที่หนึ่งคือ ความเป็นไทย ได้มีการเน้นสอนถึงรูปแบบการกล่าวต้อนรับในงานพิธีการต่าง ๆ ความกตัญญูกตเวทีต่อผู้ทำประโยชน์ให้สังคม เรียนรู้ประเพณีของแต่ละภาค ส่วนเนื้อหาหน่วยการเรียนรู้ที่สองคือ การรักชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ ขยายความว่า การรักชาติคือ “การต้องใช้สินค้าไทย” ส่วนการเทิดทูนสถาบันพระมหากษัตริย์ หนังสือระบุว่า

“พลเมืองไทยจึงควรเทิดทูนสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งสามารถแสดงออกได้ด้วยการแสดงความเคารพและปฏิบัติตนอย่างเหมาะสมทั้งต่อองค์พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์และสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้อง รวมไปถึงซาบซึ้งและปฏิบัติตามพระราชกรณียกิจ พระราชจริยวัตร พระราชดำรัส หลักการทรงงาน ตลอดจนหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” (อ้างใน Keawpuang, 2015a)

นอกจากนี้ หนังสือได้สร้างรูปแบบกิจกรรมให้ “นักเรียนให้คำมั่นสัญญากับพ่อหลวง” ไปชั่วตลอดชีวิต ผ่านแบบฟอร์มที่มอบหมายให้ พร้อมกับนักเรียนต้องระบุชื่อพยานสองคน (พิจารณาจากภาพที่ 2) ที่เหลือคือ หน่วยการเรียนรู้ที่สามคือ ความเป็นพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข โดยนักเรียนต้อง “เน้นการรักษาความสะอาดในโรงเรียนตามหลักการ 3 ส. สะสาง สะดวก สะอาด และเคารพ กติกาในการส่งงานครู”

Figure 2 แบบฟอร์ม “คำมั่นสัญญากับพ่อหลวง” (อ้างใน Keawpuang, 2015a, p. 36)

ทำนองเดียวกัน เนื้อหาของหัวข้อหน้าที่พลเมืองที่ปรากฏในวิชาสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ของอีกสำนักพิมพ์หนึ่ง ได้เริ่มจากการสอนให้นักเรียนรู้จักการเป็นทั้ง ผู้นำและผู้ตามที่ดี โดยอาศัยแนวคิดความเป็นคนดีเป็นใจกลางหลัก เช่น ผู้นำต้องปฏิบัติตนให้เป็นแบบอย่างที่ดี ฉลาดรอบรู้มีไหวพริบ มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี มีความโอบอ้อมอารีเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่เห็นแก่ตัว ส่วนผู้ตามต้องยกย่องและให้เกียรติผู้นำ กระตือรือร้นมุ่งมั่นตั้งใจในการทำงาน สุภาพอ่อนโยนมีสัมมาคารวะ มีความซื่อสัตย์สุจริต ไม่คดโกง ฯลฯ จากนั้น เนื้อหากล่าวถึงความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ในสังคมไทย โดยอ้างอิงถึงเพลง “พ่อแห่งแผ่นดิน” และ “ภูมิแผ่นดินนวมินทร์มหाराชา” โดยหนังสือได้ตั้งคำถามที่ระบุว่าเป็น “คำถามพัฒนาการ กระบวนการคิด” โดยถามนักเรียนว่า “นักเรียนจะแสดงความกตัญญูทเวที่ต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ไทยอย่างไรได้บ้าง” (Worakawin, 2012a, p. 33) เนื้อหาต่อมากล่าวถึงวัฒนธรรม ภูมิปัญญา อาหารของแต่ละภาค และปิดท้ายด้วยการกล่าวถึงหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง พร้อมให้นักเรียนปฏิญาณตนว่าจะปฏิบัติตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง พิจารณาภาพประกอบ

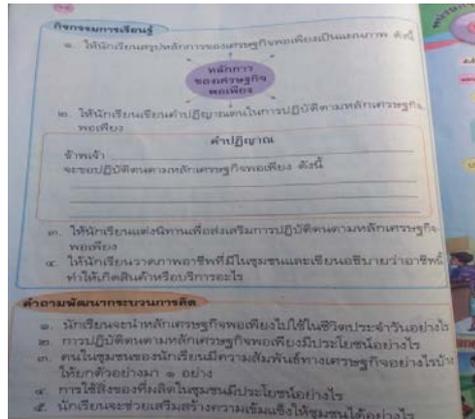

Figure 3 กิจกรรมปฏิญาณตนว่าจะปฏิบัติตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง (อ้างใน Worakawin, 2012a, p. 64)

เนื้อหาข้างต้นสอดคล้องกับคู่มือครู ฯ ของระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ซึ่งเริ่มจากหัวข้อแรกคือ “เราภูมิใจในความเป็นไทย” สิ่งที่นักเรียนต้องท่องจำคือ การกล่าวคำต้อนรับ การแนะนำตัวเอง การแนะนำสถานที่ ขนบธรรมเนียมประเพณีไทยในท้องถิ่น ที่สำคัญคือ ความภูมิใจที่มีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช และ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ หัวข้อที่สองคือ “เรารักชาติ ยึดมั่นในศาสนา และ เทิดทูนสถาบันพระมหากษัตริย์” โดยนักเรียนควรต้องกระทำดังนี้ การใช้สินค้าไทย การดูแลรักษาโบราณสถานและโบราณวัตถุ การรักษาสาธารณสมบัติ การปฏิบัติตนเป็นศาสนิกชนที่ดี การปฏิบัติตนตามพระราชจริยวัตร และพระจริยวัตร การมีวินัย การข่มใจ สำนึกในประโยชน์ส่วนรวม และพออยู่พอกิน หัวข้อที่สามคือ “ความเป็นพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข” โดยนักเรียนต้องเน้นการรักษาความสะอาดและการรักษาของใช้ร่วมกัน บทบาทหน้าที่ของการเป็นสมาชิกที่ดีของครอบครัวและห้องเรียน บทบาทหน้าที่ของการเป็นสมาชิกที่ดีของครอบครัวและห้องเรียน กิจกรรมต่าง ๆ ของครอบครัวและห้องเรียน หัวข้อที่สี่คือ “เรามีความปรองดอง สามานฉันท์” และหัวข้อสุดท้ายคือ “เราเป็นคนดีมีวินัยในตนเอง ซื่อสัตย์สุจริต ขยันหมั่นเพียร อดทน ใฝ่หาความรู้ ตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ ยอมรับผลที่เกิดจากการกระทำของตนเอง” (Onnom, n.d.d)

ในส่วนของเนื้อหาวิชาหน้าที่พลเมืองชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 แม้จะอยู่ในเค้าโครงเดิมเหมือนเนื้อหาทั้งหมดข้างต้น ทว่าเนื้อหาจะค่อนข้างละเอียดมากกว่าเดิม เช่น หน่วยการเรียนรู้ที่ 1 คือ “ความเป็นไทย” เนื้อหาระบุว่า ความเป็นไทยที่นักเรียนต้องสนใจมีสองประการ หนึ่ง คุณลักษณะที่ดีของคนไทยและสอง ศิลปวัฒนธรรมไทย ในส่วนของข้อหนึ่งนั้น หนังสือระบุว่า คุณลักษณะที่ดีของคนไทยมี 2 ประการคือ มารยาทไทยและการรู้คุณค่า ใช้จ่ายอย่างประหยัด คุ่มค่า และการบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และในส่วนของศิลปวัฒนธรรมไทย นักเรียนต้องทราบถึงความหมายและประเภทของศิลปวัฒนธรรมและการมีส่วนร่วม

ร่วมในศิลปวัฒนธรรมไทย โดยหนังสือระบุว่า “กิจกรรมการพัฒนาความเป็นพลเมืองไทยจึงต้องครอบคลุม 1. เรียนรู้มารยาทไทย 2. รู้คิดรู้ใช้อย่างยั่งยืน 3. รำวงสร้างสรรค์ ปลูกฝึงวัฒนธรรมไทย” ซึ่งหนังสือย้ำว่า เนื้อหานี้ตรงกับค่านิยม 12 ประการในข้อ 5 รักษาวัฒนธรรมประเพณีไทยอันงดงามและข้อ 8 มีระเบียบวินัย เคารพกฎหมาย ผู้น้อยรู้จักการเคารพผู้ใหญ่ นอกจากนี้ ในส่วนของการเรียนรู้มารยาทไทยนั้น มีการสอนโดยละเอียดว่า ในการสนทนาทั่วไปควรทำ/ไม่ควรทำอย่างไร เช่น ไม่ควรบ่นเรื่องเคราะห์กรรมและความต่ำต้อยของตนเอง เพราะจะทำให้ผู้อื่นดูถูกได้ ไม่ควรพูดถึงเรื่องในครอบครัวให้ผู้อื่นฟัง และไม่ตำหนิติเตียนพ่อแม่หรือผู้ที่ควรเคารพ ไม่ควรพูดว่าเกลียดหรือรักชอบใคร ตลอดจน แนะนำมารยาทในการคุยโทรศัพท์ว่าควรทำอย่างไร วิธีการและมารยาทในการต้อนรับผู้มาเยือน ฯลฯ ในส่วนหน่วยการเรียนรู้ที่ 2 คือ “รักชาติ ยึดมั่นในศาสนา และเทิดทูนสถาบันพระมหากษัตริย์” หนังสือระบุแยกย่อยว่า ความรักชาติประกอบด้วย 1.ใช้สินค้าไทย และ 2. การดูแลรักษาโบราณสถาน โบราณวัตถุและสาธารณสมบัติ ในหนังสือระบุวิธีการรักชาติว่า “ยังคิดก่อนซื้อ ยังมือก่อนสั่ง ของนอกยับยั้ง ใช้แต่ของไทย” (อ้างใน Keawpuang, 2015b, p. 25) นอกจากนี้มี ในแบบทดสอบ ได้มีการต่อยอดความเป็นไทยผ่านคำถามที่ว่า “จากคำกล่าวที่เคยกล่าวไว้ว่า “ทำได้ตามใจคือไทยแท้” จากคำกล่าวนี้นักเรียนคิดว่าเป็นการแสดงให้เห็นความสำคัญในเรื่องใด ก. คนไทยเอาแต่ใจตัวเอง ข. การทำตามใจคือลักษณะเด่นที่แท้จริงของคนไทย ค. ความเป็นไทยเป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญของวัฒนธรรมไทย ง. คนไทยไม่เคยยุ่งเกี่ยวและเอาใจใส่ผู้อื่นนอกจากตนเอง” (เฉลย ค.) (Watana Panit Publishing, n.d.)

ขณะที่การเทิดทูนสถาบันพระมหากษัตริย์ประกอบด้วย 1.การปฏิบัติตนตามพระราชจริยวัตรและพระจริยวัตร 2.การปฏิบัติตนตามพระบรมราโชวาท 3.การปฏิบัติตนตามหลักการทรงงาน 4.การปฏิบัติตนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง พร้อมย้ำว่า เนื้อหาของหน่วยการเรียนรู้นี้เข้ากับค่านิยม 12 ประการ ในข้อ 1. มีความรักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ข้อ 9. มีสติ รู้คิด รู้ทำ รู้ปฏิบัติตามพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และ ข้อ 10. รู้จักดำรงตนโดยใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง หน่วยการเรียนรู้นี้ได้สรุปว่า พลเมืองไทยที่ดีต้อง

“รักชาติ ยึดมั่นในศาสนาและเทิดทูนสถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นคุณลักษณะอันพึงประสงค์ที่แสดงออกถึงการเป็นพลเมืองดีของชาติ ผู้ที่มีความรักชาติ ศาสน์ กษัตริย์ จะถือว่าเป็นพลเมืองดีของชาติ มีความสามัคคี ประองดอง ภูมิใจ เชิดชูความเป็นไทย ปฏิบัติตนตามหลักศาสนาที่ตนนับถือ และแสดงความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์” (Keawpuang, 2015b, p. 36)

ไม่เพียงเท่านั้น กิจกรรมการเรียนรู้จำนวนมากคือ “ให้ครูจัดให้นักเรียนมีการแสดงละครจำนวนมาก

เพื่อเทิดทูนพระมหากษัตริย์และเพื่อให้ นำพระองค์เป็นต้นแบบในการดำเนินชีวิต” ปิดท้ายที่แบบทดสอบเป็นปรนัยให้นักเรียนเลือกตอบ คำถามจำนวนมากเกี่ยวกับการแสดงออกถึงความจงรักภักดี เช่น คำถามว่า

“ในช่วงโมงเรียนสุดท้ายครูเปิดโอกาสให้นักเรียนได้เรียนรู้อย่างอิสระภายในห้องเรียน โดยเด็กหญิงแต้มเลือกเล่นหมากเก็บ เด็กชายต๊อบเลือกเล่นเกมออนไลน์บนมือถือ เด็กชายต้อมเลือกทบทวนบทเรียนที่ตนเองไม่เข้าใจในคาบที่แล้ว เด็กหญิงตี๋มเลือกที่จะถักเปียให้เพื่อน คำถามคือ บุคคลใดปฏิบัติตนตามหลักการทรงงาน “ทำตามลำดับขั้น” ได้ดีที่สุดใน” (Keawpuang, 2015b, p. 49)

ต่อมาคือ หน่วยการเรียนรู้ที่ 3 “ความเป็นพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข” สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 คือ เน้นการรักษาความสะอาดในโรงเรียนตามหลักการ 5 ส. จากนั้น หน่วยการเรียนรู้ที่ 4 คือ “ความปรองดองสมานฉันท์” โดยระบุถึงการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งต้องยึด 3 หลักการคือ 1.มีความรักความเมตตา 2.ภราดรภาพ 3.อหิงสา ปัญหาของหลักการการแก้ไขปัญหานั้นทำให้เราไม่เห็นว่ปัญหาเชิงโครงสร้างว่าจะได้รับการแก้ไขได้อย่างไร นอกจากนี้ มีการนิยามความสามัคคีแบบคลุมเครือ ดังเช่นโจทย์ที่ว่า “เหตุการณ์ใดที่แสดงให้เห็นถึงความสามัคคีชัดเจนที่สุด” คำตอบคือ “ชาวบ้านตำบลพระเพลิงร่วมมือกันสร้างสวนสาธารณะประจำตำบล” ส่วนข้อที่ผิดคือ “กลุ่มพนักงานรวมตัวกันล่ารายชื่อเพื่อยื่นเรื่องปรับขึ้นเงินเดือน นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 รวมตัวกันเพื่อปรับให้คะแนนสูงขึ้น นักเรียนโรงเรียนหนองอีเห็นเข้าร่วมแข่งขันวิ่ง 3 ขา จำนวน 30 คน” (Keawpuang, 2015b, p. 49) และปิดท้ายที่ หน่วยการเรียนรู้ที่ 5 คือ “ความมีวินัยในตนเอง” นักเรียนต้องยึดหลัก 5 ประการ ได้แก่ หนึ่ง ความซื่อสัตย์สุจริต สอง ความขยันหมั่นเพียรและอดทน สาม การใฝ่หาความรู้ สี่ ความตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ และห้า การยอมรับผลที่เกิดขึ้นจากการกระทำของตนเอง

ส่วนของหนังสือวิชาหน้าที่พลเมืองระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 ของสำนักพิมพ์อื่น มีเนื้อหาแทบไม่ต่างกัน เช่น การแบ่งหน่วยการเรียนรู้ออกเป็น 5 หน่วย หนึ่ง “คุณค่าความเป็นไทย” สอง “คุณค่าศิลปวัฒนธรรมไทย” สาม “ตามรอยพระผู้ทรงเป็นแบบอย่าง” สี่ “สามัคคีคือพลัง” และห้า “สันติภาพ” ในส่วนคุณค่าความเป็นไทย เนื้อหาสอดคล้องกับเนื้อหาของสำนักพิมพ์อื่นคือ ต้องเป็นผู้มีมารยาทไทย การยืนต่อหน้า การเดินและการนั่งกับผู้ใหญ่ควรทำอย่างไร ฯลฯ ในส่วนของคุณค่าศิลปวัฒนธรรมไทยคือ การใช้สินค้าไทย ส่วนข้อสามคือตามรอยพระบรมราชาบาท หลักการทรงงานและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ข้อสี่สามัคคีคือ การรักษากฎระเบียบในโรงเรียน และ ข้อห้า สันติภาพ คือการอยู่ร่วมกันอย่างสันติและพึ่งพาซึ่งกันและกัน (Tium u-tai, 2017a)

ขณะที่เนื้อหาของหัวข้อหน้าที่พลเมือง ที่ไปปรากฏในวิชาสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรมของ

สำนักพิมพ์หนึ่ง ในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 ก็ได้ผลิตเพื่อนไปจากเค้าโครงข้างต้นเช่นกัน จากหน่วยการเรียนรู้ที่ 2 คือ “หน้าที่พลเมือง” เนื้อหาเน้นการสอนให้บุคคลทุกอาชีพเคร่งครัดในหน้าที่ของตนเอง เช่น ครูมีบทบาทและหน้าที่ให้ความรู้แก่นักเรียนและอบรมสั่งสอนให้นักเรียนเป็นคนดี ส่วนนักเรียนมีบทบาทและหน้าที่ต้องเรียนหนังสือ และปฏิบัติตามกฎระเบียบโรงเรียนอย่างเคร่งครัด ในส่วนของหน้าที่พลเมืองดินนั้น เนื้อหาระบุว่า ต้องทำตามบทบาทและหน้าที่ให้ครบ 9 ประการคือ หนึ่ง เคารพและเทิดทูนสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์และการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข สอง ปฏิบัติตามกฎหมายหรือระเบียบข้อบังคับของชุมชน สาม ไปใช้สิทธิเลือกตั้ง สี่ ป้องกันประเทศและรับราชการทหาร ห้า เสียภาษีอากร หก ช่วยเหลืองานของทางราชการ เจ็ด อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แปด สืบสานศิลปวัฒนธรรมของชาติและภูมิปัญญาท้องถิ่น และเก้า เข้ารับการศึกษาอบรมจนจบการศึกษาขั้นพื้นฐาน นอกจากนี้ หนังสือเล่มนี้ยังระบุว่า มารยาทไทยนั้นมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพราะ

“มารยาทไทยมีผลต่อบุคลิกภาพของคนไทย คนไทยมีความอ่อนน้อมถ่อมตน เคารพผู้ใหญ่ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีความเมตตากรุณา มีความเกรงใจ รักสงบและมีมิตรไมตรีกับคนทุกชาติทุกหมู่เหล่า ลักษณะเหล่านี้ทำให้คนไทยมีนิสัยยิ้มแย้มแจ่มใส จนได้รับสมญานามว่า สยามเมืองยิ้ม เป็นที่กล่าวขานไปทั่วโลก” (Aksorn et al., 2010, p. 89)

ส่วนของสำนักพิมพ์แม็คเอดดูเคชั่น ในส่วนของหน่วยเรียนรู้ “หน้าที่พลเมือง” ซึ่งอ้างว่า เนื้อหาที่ใช้สอนเป็น “ฉบับปรับปรุงใหม่ เนื้อหาเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ตามหนังสือที่ ศธ 04010/ว 4248” เนื้อหาระบุว่า พลเมืองไทยควรต้องเน้นการใช้ชีวิตตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง วัฒนธรรมไทย ภูมิปัญญาไทย ส่วนพลเมืองดีของสังคมมีหน้าที่คือ

“หน้าที่รักษาชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์และการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข-หน้าที่ในการป้องกันประเทศ ในการสอดส่องดูแลไม่ให้มีศัตรูเข้ามาแทรกแซงหรือทำลายเอกราชของชาติ-หน้าที่ในการไปใช้สิทธิเลือกตั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ-หน้าที่เข้ารับการเกณฑ์ทหารของชายไทย-หน้าที่เสียภาษี-หน้าที่พิทักษ์ปกป้องและสืบสานวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นและหน้าที่อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม” (Puttmeemee, 2018a)

ทำนองเดียวกับคู่มือครูของสำนักพิมพ์หนึ่งที่กล่าวถึงหัวข้อหน้าที่พลเมือง ได้ระบุว่า พลเมืองที่ดีต้อง

กระทำดังต่อไปนี้ หนึ่ง เคารพและเทิดทูนสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์และระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข สอง ปฏิบัติตามกฎหมาย สาม เข้ารับการศึกษาอบรมในการศึกษาภาคบังคับสี่ ไปใช้สิทธิเลือกตั้ง ห้า เสียภาษีอากร หก อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และเจ็ด สืบสานศิลปวัฒนธรรมของชาติ โดยให้ครูมอบหมายให้ “นักเรียนนำความรู้ เรื่องพลเมืองดีตามวิถีประชาธิปไตย ไปปฏิบัติในการดำเนินชีวิตและบันทึกลงในสมุดบันทึกความดี ส่งครูผู้สอนตามเวลาที่กำหนด” ขณะเดียวกันหนังสือได้โยงใยให้ความเป็นพลเมืองเป็นเรื่องเดียวกันกับการระงับความปรารถนาของคน ด้วยการตั้งคำถามว่า “ใครปฏิบัติตนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงได้อย่างเหมาะสม ก. กิ่งซื้อกระเป๋าครบทุกสี ข. แพรวซ่อมกางเกงที่ขาด ค. พลอยซื้อรองเท้าตามสมัยนิยม ง. แก้วซื้อเสื้อจำนวนมาก เพราะลดราคา” (เฉลย ข.) (ทั้ง ๆ ที่แก้วอาจจะอยากเป็นผู้ประกอบการที่มีรายได้ดีก็เป็นไปได้) (Boonyaniwas et al., 2017, p. 115)

ตลอดจน ในคู่มือครูแผนการจัดการเรียนรู้ ๆ ได้ระบุถึง 5 หน่วยการเรียนรู้เหมือนเนื้อหาก่อนหน้านี้ ได้แก่ หน่วยหนึ่ง “เราภูมิใจในความเป็นไทย” โดยเรียนรู้ทักษะการสนทนา การปฏิบัติตนตามกาลเทศะ การต้อนรับผู้มาเยือน การรู้คุณค่าและบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรมไทย ศิลปะไทย ด้านดนตรีและนาฏศิลป์ไทย และศิลปะไทยด้านทัศนศิลป์ หน่วยที่สอง “เรารักชาติ ยึดมั่นในศาสนาและเทิดทูนสถาบันพระมหากษัตริย์” โดยการใช้สินค้าไทย ดูแลโบราณสถานและโบราณวัตถุ รักษาสาธารณสมบัติ ปฏิบัติตนเป็นศาสนิกชนที่ดี และการปฏิบัติตนตามพระราชจริยวัตรและพระจริยวัตร หน่วยที่สาม “ความเป็นพลเมืองที่ดีในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข” คือ การรักษาความสะอาด การรักษาของใช้ร่วมกัน การดูแลพื้นที่ที่ได้รับมอบหมาย การใช้กระบวนการมีส่วนร่วมในการสร้างกฎ ระเบียบ บทบาทหน้าที่ของการเป็นสมาชิกที่ดีในห้องเรียนและโรงเรียน หน่วยที่สี่ “ความปรองดอง สมานฉันท์” และหน่วยที่ห้า “มีวินัยในตนเอง ซื่อสัตย์สุจริต ขยันหมั่นเพียร อดทน ใฝ่หาความรู้ ตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ ยอมรับผลที่เกิดจากการกระทำของตนเอง (Onnom, n.d.e)

อย่างไรก็ดี เนื้อหาเกี่ยวข้องกับพลเมืองที่กล่าวมาทั้งหมด หลายประการอาจจะเหมาะสมกับวัยผู้ใหญ่ มากกว่าในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 ไม่ว่าจะเป็นการไปใช้สิทธิเลือกตั้ง การเสียภาษี การเกณฑ์ทหาร การเข้ารับการศึกษาจนจบการศึกษาขั้นพื้นฐาน เป็นต้น ดังนั้น หัวข้อหน้าที่พลเมืองของหนังสือฉบับหนึ่งจึงระบุหาทางออกให้นักเรียนในวัยเด็กว่า “หน้าที่ของพลเมืองดีคือ เด็กต้องร้องเพลงเด็กเอ๋ยเด็กดี เคารพวัฒนธรรมไทยและปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” (Worakawin, 2012b, p. 11)

เนื้อหาถัดไปเป็นของระดับประถมศึกษาชั้นปีที่ 6 หนังสือเรียนวิชาหน้าที่พลเมือง ได้แบ่งออกเป็น 5 หน่วยการเรียนรู้เหมือนเนื้อหาทั้งหมดข้างต้น หน่วยการเรียนรู้ที่หนึ่งคือ “ล้ำค่าภูมิปัญญาไทยสอง” หมายถึง ภูมิปัญญาไทย รู้จักวิถีการกราบและการไหว้ การแสดงความเคารพพระมหากษัตริย์ การแสดงความเคารพบุคคลอื่น ๆ การสนทนา การปฏิบัติตนตามกาลเทศะ การต้อนรับผู้มาเยือน ฯลฯ หน่วยการเรียนรู้ที่สองคือ “รักชาติยิ่ง

ชีพ” หมายถึง การใช้สินค้าไทยและปฏิบัติตนตามพระราชจริยวัตร บทกลอนที่ย้ำถึงความสำคัญของสินค้าไทย ในหนังสือคือ “เที่ยวเมืองไทย กินของไทย ใช้ของไทย ร่วมใจกันประหยัด” “ยังคิดก่อนซื้อ ยังมือก่อนสั่ง ของนอกยั้ง ใ้แต่ของไทย” “รักไทย นิยมไทย ร่วมกันใช้ของไทย” “ภูมิใจไทยทำ ดีใจไทยใช้” และ “มุ่งประหยัด เร่งรัดนิยมไทย ร่วมใจส่งออก” ส่วนปฏิบัติตนตามพระราชจริยวัตร หมายถึง “หน้าที่ที่พึงประพฤติ ปฏิบัติหรือกิจกรรมารยาทที่ควรประพฤติ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มีพระราชจริยวัตร อังดงามทุกประการ ตลอดระยะเวลาที่ทรงครองราชย์” ในหนังสือได้มีภาพประกอบขณะที่ในหลวงรัชกาลที่ 9 กำลังทรงงาน ทรงต้อนรับพระราชอาคันตุกะ ทรงฉายพระรูป ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ทรงปลูกต้นไม้ ทรงพระราชนิพนธ์เพลง ทรงกีฬาเรือใบ ทรงวาดพระรูป และทรงดนตรี (Tium u-tai, 2017b, p. 29) จากหน่วย การเรียนรู้นี้ หนังสือมีกิจกรรมให้นักเรียนแต่งคำขวัญรณรงค์การซื้อสินค้าไทยและการใช้สินค้าไทย จากนั้น ให้ครูคัดเลือกผลงานนำไปจัดแสดงบนป้ายนิเทศ (บูรณาการกับกลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย) และให้นักเรียน สังเกตพระราชจริยวัตรของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชจากภาพ (ภาพคือการจดบันทึก ขณะพระองค์ทรงสนทนากับชาวบ้าน) โดยให้นักเรียนตอบคำถามว่า ตนเองจะปฏิบัติตามพระราชจริยวัตรนี้ได้ อย่างไร และ โจทย์สุดท้ายระบุว่า ให้นักเรียนเขียนเครื่องหมายถูกที่หน้าคำตอบที่สรุปความรู้เรื่องความรักชาติ ยึดมั่นในศาสนาและเทิดทูนสถาบันพระมหากษัตริย์ได้ถูกต้อง (ตอบถูกผ่าน ตอบผิดไม่ผ่าน) 3 ข้อ ข้อแรก การใส่สายรัดข้อมือลายธงชาติไทย แสดงถึงความรักชาติ ข้อสอง การนำพระบรมราโชวาทมาปฏิบัติเพื่อเป็น แนวทางในการดำเนินชีวิตแสดงถึงความเทิดทูนในสถาบันพระมหากษัตริย์และและ ข้อสาม การปฏิบัติตนตาม หลักธรรมคำสอนของศาสนาที่ตนเองนับถือ แสดงถึงความยึดมั่นในศาสนา ทั้งนี้ หากนักเรียนอยากตอบถูกทั้ง สามข้อ ต้องเขียนเครื่องหมายถูกเท่านั้น (Tium u-tai, 2017b, p. 31-33)

จากนั้นหน่วยการเรียนรู้ที่สามคือ “ตามรอยพระยุคลบาท พระภูมิพลมหาราชา” หมายถึง การปฏิบัติ ตนตามพระบรมราโชวาท หลักการทรงงานและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง หน่วยการเรียนรู้ที่สี่คือ “พลเมืองดีมีวินัย” หมายถึง การปฏิบัติตนตามข้อตกลง กฎ ระเบียบของห้องเรียนและโรงเรียนโดยเคร่งครัด ซึ่งมีกิจกรรมให้นักเรียนวิเคราะห์เพลง “โตไปไม่โกง” และหน่วยการเรียนรู้ที่ห้าคือ “คนไทยไม่สันติ” โดยมื การกล่าวถึงข้อมูลความขัดแย้งทางการเมืองร่วมสมัย แต่ปราศจากการให้ข้อมูลเชิงหลักการเพื่อให้นักเรียน ขบคิดพิจารณาต่อ กล่าวคือ “พรรคการเมือง a และพรรคการเมือง b แข่งขันกันในการเลือกตั้งมาตลอด โดย หวังว่าตนจะได้เป็นรัฐบาล เมื่อพรรคใดขึ้นเป็นรัฐบาล อีกพรรคหนึ่งก็จะออกมาต่อต้านในรูปแบบต่าง ๆ จน เกิดความวุ่นวายในบ้านเมือง ทำยที่สุด ไม่มีใครได้เป็นรัฐบาลที่อยู่นาน เพราะคิดถึงแต่ประโยชน์ส่วนตน บ้านเมืองก็เสียหาย เศรษฐกิจตกต่ำและขาดความน่าเชื่อถือ หนทางเดียวที่จะแก้ไขได้คือ ลดความเห็นแก่ตัว ประนีประนอม หันมาพูดคุยด้วยเหตุผลและร่วมกันแก้ปัญหาของบ้านเมืองที่กำลังเผชิญอยู่ในปัจจุบัน” (Tium u-tai, 2017b, p. 74) ตลอดจน มีการเข้าใจนิยามของ “สันติ” อย่างผิดฝาผิดตัวด้วยคำถามว่า “เหตุการณ์ใด

แสดงถึงการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ” คำตอบที่ถูกตั้งคือ “คนไทยทุกคนไปใช้สิทธิในการเลือกตั้ง” ส่วนคำตอบที่ผิดคือ “ชาวตลาดรวมใจกันไปประท้วงเพื่อขอลดค่าเช่าแผงขายของในตลาด และ ฉันทและครอบครัวไม่ดูข่าวโทรทัศน์” (Tium u-tai, 2017b, p. 78)

ขณะที่หนังสืออีกเล่มหนึ่งมีเนื้อหาเหมือนกันคือเริ่มต้นที่การทำความเข้าใจวัฒนธรรมไทย มารยาทไทย การแสดงความเคารพ การยืน การไหว้ การนั่ง การกราบ การนอน การรับส่งสิ่งของ การทักทาย การสนทนา จากนั้นคือการปฏิบัติตนตามพระบรมราโชวาทของในหลวงรัชกาลที่ 9 อย่างเคร่งครัด (Puttmee, 2018b) สอดคล้องกับอีกเล่มที่เริ่มต้นที่การตระหนักถึง “ความเป็นไทย” โดยเนื้อหาสอนถึงมารยาทไทยผ่านการแสดงความเคารพบุคคลต่าง ๆ วิธีการยืนแสดงความเคารพพระมหากษัตริย์ การไหว้ วิธีการกราบที่เหมาะสม ความเข้าใจถึงประเพณีและภูมิปัญญาไทย ในส่วนหน่วยการเรียนรู้ที่สองเหมือนเดิมการใช้สินค้าไทยและเทิดทูนพระมหากษัตริย์ หนังสือให้ครูมอบหมายแก่นักเรียนเป็นสามกลุ่มทำรายงานเรื่องพระบรมราโชวาท หลักการทรงงานและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและสร้างรูปแบบกิจกรรมให้ เดินทางตามรอยในหลวง ส่วนหัวข้อที่สามการเป็นพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตย คือการปฏิบัติตามข้อตกลง กติกาและกฎระเบียบของโรงเรียน เป็นต้น (Keawpuang, 2015c)

อนึ่ง ควรต้องย้ำด้วยว่า ในคู่มือครูแผนการจัดการเรียนรู้ ฯ ตั้งแต่ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ถึง ชั้นปีที่ 6 ทุกชั้นปียังมีกิจกรรมเหมือนกัน นอกจากที่ต้องเรียนรู้กับ 5 หน่วยการเรียนรู้แล้วคือ มีการสั่งให้ครูกระทำคือ ครูต้องให้ “นักเรียนท่องบทอาขยานค่านิยมหลักของคนไทย ๑๒ ประการ หรือร้องเพลงค่านิยม ๑๒ ประการ พร้อม ๆ กัน” (Onnom, n.d.f)

ต่อมา ในส่วนของระดับมัธยมต้น วิชาหน้าที่พลเมือง เน้นถึง 5 หน่วยการเรียนรู้เหมือนระดับชั้นประถมศึกษา โดยให้ความรู้หยาบย่อมากมายเกี่ยวกับการจัดการร่างกายและพฤติกรรมของตนเอง เช่น หน่วยการเรียนรู้ที่หนึ่งคือ “ความเป็นไทย” มีการสอนรายละเอียดจำนวนมากเกี่ยวกับการแสดงความเคารพด้วยการกราบและไหว้ การสนทนาในสังคม การแต่งกายเหมาะสมตามกาลเทศะ การมีสัมมาคารวะ การมีมารยาทไทย และการแนะนำผู้อื่นให้นุรักษ์มารยาทไทยและปฏิบัติตนเป็นผู้มีวินัย หน่วยการเรียนรู้ที่สองคือ “รักชาติ ยึดมั่นในศาสนา และเทิดทูนสถาบันพระมหากษัตริย์” โดยนักเรียนต้องเรียนรู้และเป็นแบบอย่างและแนะนำผู้อื่นให้มีความรักชาติ ยึดมั่นในศาสนา และเทิดทูนสถาบันพระมหากษัตริย์ รวมทั้ง ประยูกต์และเผยแพร่พระบรมราโชวาท หลักการทรงงาน และหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง หน่วยการเรียนรู้ที่สามคือ “ความเป็นพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข” หน่วยการเรียนรู้ที่สี่คือ “ความปรองดอง สมานฉันท์” และหน่วยการเรียนรู้ที่ห้าคือ “ความมีวินัยในตนเอง” (รวบรวมจาก Academic Department, n.d.a; n.d.b; n.d.c) อย่างไรก็ตาม แม้ทุกสำนักพิมพ์อ้างว่าได้ออกแบบเนื้อหาให้นักเรียนได้สามารถใช้ทักษะการคิดวิเคราะห์ แต่เมื่อพิจารณาตัวอย่างแบบทดสอบ จะพบว่าตรงกันข้ามกับข้อกล่าวอ้าง

โดยสิ้นเชิง เช่น มุมมองต่อสถานภาพของมนุษย์ที่ต้องสัมพันธ์กับบทบาทของเขาผู้นั้นอย่างเตรงตรง เคร่งครัด และห้ามผิดเพี้ยนใด ๆ เช่น คำถามที่ว่า “การปฏิบัติตนตามสถานภาพและบทบาท ข้อใดถูกต้อง ก. คุณหมอนาขอบร้องเพลงหารายได้พิเศษ ข. ครูสันติเป็นดารานำในการแสดงภาพยนตร์ ค. คุณแม่ของน้อยพาน้อยไปให้คุณยายเลี้ยงทุกวัน ง. หน่องเป็นนักเรียนที่ได้รับเกียรติบัตร “เยาวชนคนดี”” (เฉลย ง.) (Sinthapanon, n.d.a) กล่าวได้ว่า แม้ผู้ใดก็ตามเป็นหมอ แต่อยากหารายได้พิเศษเพิ่มขึ้นด้วยการร้องเพลงถือว่าเป็นการกระทำที่ไม่ถูกต้อง การร้องเพลงต้องเป็นอาชีพที่ร้องเท่านั้น หรือ การที่ครูสักคนหนึ่งอยากเป็นดารานำ ภาพยนตร์ก็ถือว่าไม่ถูกต้องเช่นกัน เนื่องจากดารานำนั้นต้องเป็นหน้าที่ของนักแสดงเท่านั้น ตลอดจน การเลี้ยงดูลูกต้องเป็นหน้าที่ของแม่เท่านั้น ไม่ควรเป็นหน้าที่ของยาย ถึงแม้ว่าแม่อาจจะประสบปัญหาหรือมีความจำเป็นอื่น ๆ ในชีวิตก็ตาม ซึ่งสามารถพิจารณาบางคำถามเพิ่มเติม เช่น ในแผนการจัดการเรียนรู้รายวิชา พื้นฐาน หน้าที่พลเมือง ฯ ที่ระบุถึงเป้าหมายของแผนการจัดการเรียนรู้อย่างชัดเจนว่า “หลักการจัดการเรียนรู้เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ สนองความแตกต่างระหว่างบุคคล เน้นพัฒนาการทางสมอง กระตุ้นการคิด และเน้นความรู้คู่คุณธรรม” ทว่ากลับกระทำในสิ่งที่ตรงข้ามกับหลักการเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ หรือสนองความแตกต่างระหว่างบุคคล กระทั่ง กระตุ้นการคิด ด้วยการตั้งบางคำถาม เช่น “บุคคลในข้อใด ที่มีการกระทำที่แสดงถึงการอนุรักษ์วัฒนธรรมไทยระดับชาติ ก. เดือนขอมบรมโนราห์ ข. ฝนรำเซ็งได้สวยกว่าเพื่อน ค. เก้แต่งผ้าไหมมัดหมี่ของชาวอีสาน ง. ดาวพุดคำควบกล้าในภาษาไทยชัดเจน” (เฉลย ง.) หรือ “นักเรียนจะอนุรักษ์วัฒนธรรมไทยอย่างเหมาะสมได้หลายประการ ยกเว้นข้อใด ก. ใช้แก้วนํ้าลายไทย ข. ยกย่องปราชญ์ท้องถิ่น ค. ใช้ภาชนะเครื่องปั้นดินเผาใส่อาหาร ง. ร้องเพลงไทยผสมกับเพลงตะวันตก” (เฉลย ง.) (Sinthapanon, n.d.b)

ขณะเดียวกัน สิ่ง que เพิ่มเข้ามาในระดับมัธยมตอนต้นคือ การมี “แบบประเมินคุณลักษณะอันพึงประสงค์” ให้ครูประจำชั้นตรวจสอบและประเมินนักเรียนแต่ละคนของตนเองอย่างสม่ำเสมอโดยการกาเครื่องหมายถูกต้องที่หน้าข้อคำถามถึง “ความรักชาติ ศาสน์ กษัตริย์” อย่างน้อย 6 ประการคือ

1. ยืนตรงเมื่อได้ยินเพลงชาติ ร้องเพลงชาติได้ และอธิบายความหมายของเพลงชาติ
 2. ปฏิบัติตนตามสิทธิและหน้าที่ของพลเมืองดี
 3. ให้ความร่วมมือ ร่วมใจ ในการทำกิจกรรมกับสมาชิกในโรงเรียนและชุมชน
 4. เข้าร่วมกิจกรรมและมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมที่สร้างความสามัคคีปรองดอง และเป็นประโยชน์ต่อโรงเรียน ชุมชน และสังคม ชื่นชมความเป็นชาติไทย
 5. เข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนาที่ตนนับถือ ปฏิบัติตนตามหลักของศาสนาอย่างสม่ำเสมอ เป็นแบบอย่างที่ดีของศาสนิกชน และ
 6. เข้าร่วมกิจกรรมและมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์ตามที่โรงเรียนและชุมชนจัดขึ้น ชื่นชมในพระราชกรณียกิจ พระปรีชาสามารถของพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์
- (Bureau of Academic Affairs and Educational Standards, n.d.)

สุดท้ายเป็นเนื้อหาของระดับมัธยมปลาย ซึ่งนิยามของพลเมืองถูกหล่อหลอมมาจากการเรียนระดับ

ประถมศึกษาและมัธยมศึกษาตอนต้นก่อนหน้านี้ ในคู่มือครูของสำนักพิมพ์หนึ่งนิยามพลเมืองดีว่า “ต้องดำรงชีวิตตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงโดยกินอยู่ตามอัตภาพ มีความรอบคอบและระมัดระวังในการใช้จ่าย” และ “พลเมืองดีมีหน้าที่ป้องกันมิให้วัฒนธรรมต่างชาติเข้ามาทำลายวัฒนธรรมไทย หรือวิถีชีวิตที่งดงามของชาวไทย” ตลอดจน ย้ำให้ครูสอนนักเรียนถึงค่านิยม 12 ประการ (Tongdhamachart, 2018, pp. 66-69) รวมทั้ง กล่าวว่า การเกณฑ์ทหารเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง “เพราะทำให้บุคคลได้ปฏิบัติหน้าที่สำคัญต่อประเทศชาติ คือ ช่วยปกป้องเอกราชของชาติไว้ นับเป็นการรับใช้ถิ่นกำเนิดที่น่าภูมิใจยิ่งของชาวไทย” (Tongdhamachart, 2018, p. 175) อย่างไรก็ตาม เนื้อหาที่สอนมาทั้งหมดมักจะกล่าวถึงความเป็นพลเมืองไทยเท่านั้น หลักสูตรวิชาหน้าที่พลเมืองจึงมีความใจกว้างไม่พอสู่พลเมืองชาติอื่น/พลเมืองโลก เช่น ชุดคำอธิบายที่ค่อนข้างใจแคบที่ว่า

“จากกรณีที่ชาวโรฮีนจา ซึ่งเป็นคนกลุ่มน้อยไปในประเทศเมียนมาได้หนีเข้ามาในประเทศไทย แต่ถูกทหารเรือของไทยจับกุมไว้ได้และพยายามผลักดันให้เดินทางกลับประเทศต้นทาง ทำให้สำนักงานข้าหลวงใหญ่ผู้ลี้ภัยแห่งสหประชาชาติพยายามเข้ามากดดันให้ประเทศไทยคุ้มครองชาวโรฮีนจา ดังกล่าวและให้ดูแลตามหลักมนุษยธรรมไปก่อนหน้านี้ แต่ตามหลักความเป็นจริง ประเทศไทยไม่สามารถกระทำเช่นนั้นได้ เพราะหากประเทศไทยให้การคุ้มครอง โดยไม่พยายามผลักดันให้คนเหล่านี้ออกไปนอกประเทศ ก็อาจจะทำให้ไทยมีปัญหาสังคมตามมาได้ เช่น อาจเป็นกรณีตัวอย่างทำให้ผู้คนบางกลุ่มในประเทศเพื่อนบ้านทำตามอย่างหรือเกิดปัญหาแรงงานข้ามชาติ ปัญหาการหลบหนีเข้าเมือง เป็นต้น และยังอาจส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของชาติและนำไปสู่ปัญหาอื่น ๆ ได้อีก เช่น ปัญหาอาชญากรรม ปัญหาโรคระบาด เป็นต้น” (Tongdhamachart, 2018, p. 80)

ควรพิจารณาถึงตัวอย่างแบบทดสอบบางข้อที่คำตอบถูกผูกขาดเอาไว้แล้วของวิชาหน้าที่พลเมืองระดับชั้นมัธยมปลาย อาทิ คำถามเกี่ยวกับสังคมไทยว่า “สาเหตุสำคัญของบุคคลในข้อใดก่อให้เกิดปัญหาทางสังคมได้มากที่สุด ก.ความยากจน ข.การพึ่งพิงบุคคลอื่น ค.ขาดความรับผิดชอบ ง.มีความมั่นใจในตัวเองสูง” (เฉลย ค.) (Tongdhamachart, 2018, p. 23) ซึ่งความเป็นจริงแล้ว ทุกข้อก่อให้เกิดปัญหาได้มากที่สุดเช่นกัน หรือ “แนวโน้มของสังคมไทยในยุคโลกาภิวัตน์จะมีลักษณะดังต่อไปนี้ ยกเว้นข้อใด ก. ครอบครัวเดี่ยวมีมากขึ้น ข. คุณธรรมและจริยธรรมเสื่อมลง ค.ชายหญิงนิยมอยู่กันก่อนจะแต่งงาน ง. เชื่อในเรื่องโชคกลางและไสยศาสตร์” (เฉลย ง.) (Aksorn Charoen Tat, n.d.) หากพิจารณาให้ถ่องแท้แล้ว โลกในยุคโลกาภิวัตน์ไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อการเชื่อโชคกลางและไสยศาสตร์ของสังคมไทยเลยเสียด้วยซ้ำ หรือ คำถามเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทยแท้ เช่น “การปฏิบัติในข้อใดถือเป็นวัฒนธรรมรองของไทย ก.การยกมือไหว้สวัสดี 2.การสื่อสารด้วยภาษาไทย 3.การรับประทานข้าวเหนียวเป็นอาหารหลัก 4.การทำบุญตักบาตรในวันสำคัญทางพุทธ

ศาสนา” (เฉลย 3.) หรือ “ข้อใดถือว่าเป็นวัฒนธรรมหลักของสังคมไทย” คำตอบหนึ่งเดียวจึงคือ การนับถือ พระพุทธศาสนา ส่วนคำตอบอื่น ๆ ถือว่าผิด ทั้งการใส่เสื้อยืดกางเกงยีนส์, การปกครองระบอบประชาธิปไตย และความรู้ทางการแพทย์ปัจจุบัน หรือ “ข้อใดกล่าวถึงลักษณะของสังคมไทยผิดไปจากความเป็นจริง ก. ให้ความสำคัญกับระบบอาวุโส ข. มีชีวิตความเป็นอยู่ที่หรูหราฟุ่มเฟือย ค. มีความจงรักภักดีต่อสถาบัน พระมหากษัตริย์ ง. มีความโอบอ้อมอารี มีน้ำใจต่อผู้ตกทุกข์ได้ยาก” (เฉลย ข.) (Tongdhamachart, 2018, pp. 35-38) เป็นต้น ปัญหาในมุมมองบางข้อจะเห็นได้ว่า วัฒนธรรมไทยหลักไม่มีพื้นที่ให้คนภูมิภาคอื่น ๆ เลย แม้แต่การทานข้าวเหนียวก็ไม่ใช่ไทยแท้ ทำนองเดียวกัน การระบุว่า การปกครองระบอบประชาธิปไตยไม่ใช่ วัฒนธรรมหลักของสังคมไทย ยิ่งเป็นการตอกย้ำถึงความไม่จำเป็นต้องเสมอภาคของคนไทย ทั้ง ๆ ที่ หากพิจารณาประชาธิปไตยในฐานะแก่นกลางความคิด จะพบว่า ระบอบนี้ถูกออกแบบมาเพื่อให้นุชนมีความเท่าเทียมกัน หรือบางแบบทดสอบที่สื่อถึงชุดความคิดชาตินิยมสุดโต่ง เช่น “ข้อใดเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ภูมิปัญญาอันล้ำค่าของคนไทยเลือนหายไป” คำตอบคือ “อิทธิพลของวัฒนธรรมตะวันตกและกระแสวัตถุนิยม” ส่วนคำตอบอื่น ๆ ที่ผิดคือ “ภูมิปัญญาไทยยากต่อการเรียนรู้ ภูมิปัญญาไทยโบราณไม่สอดคล้องกับสังคม สมัยใหม่ และการศึกษาและการถ่ายทอดภูมิปัญญาไทยไม่เป็นระบบและด้อยประสิทธิภาพ” (Tongdhamachart, 2018, p. 54) ขณะเดียวกัน ในคู่มือครูมีคำสั่งให้ครู “สุ่มให้นักเรียนยกตัวอย่าง วัฒนธรรมไทยที่ถูกครอบงำจากอิทธิพลของวัฒนธรรมต่างชาติจนทำให้เกิดผลกระทบต่อสังคมไทยคนละหนึ่ง ตัวอย่าง” และสั่งครูว่า “ให้ครูนำตัวอย่างภาพเสื้อผ้าวัยรุ่นที่ตัดเย็บด้วยผ้าไทย ซึ่งสามารถสวมใส่ได้ในทุก โอกาสมาให้นักเรียนดู เพื่อเป็นตัวอย่างหรือแนวทางในการสนับสนุนส่งเสริมให้วัยรุ่นหันมาสวมเสื้อผ้าที่ตัดเย็บ มาจากผ้าไทย อีกทั้งยังเป็นหนึ่งในแนวทางป้องกันมิให้วัฒนธรรมการแต่งกายของไทย ซึ่งถือว่าเป็นวัฒนธรรม อันดีงาม ต้องถูกทำลายด้วยวัฒนธรรมการแต่งกายของต่างชาติ” (Tongdhamachart, 2018, p. 68) ขณะที่ แผนการจัดการเรียนการสอน วิชาหน้าที่พลเมืองของสำนักพิมพ์เดียวกันออกข้อสอบว่า “ข้อใดจัดว่าเป็นความ แตกต่างระหว่างวัฒนธรรมสากลกับวัฒนธรรมไทย ก. วัฒนธรรมสากลมีความหลากหลาย วัฒนธรรมไทยเน้น การผสมผสาน ข. วัฒนธรรมสากลเน้นการอนุรักษ์วัฒนธรรมเดิม วัฒนธรรมไทยเน้นการเปลี่ยนแปลง ค. วัฒนธรรมสากลมีความเจริญทางด้านจิตใจ วัฒนธรรมไทยเน้นความเจริญทางด้านวัตถุ ง. วัฒนธรรมสากลเน้น ปรัชญาว่า มนุษย์เป็นนายธรรมชาติ วัฒนธรรมไทยเน้นปรัชญาว่า มนุษย์ควรอยู่แบบผสมกลมกลืนกับ ธรรมชาติ” (เฉลย ง.) หรือ “แนวทางการอนุรักษ์วัฒนธรรมมีหลายประการยกเว้นในข้อใด ก. ร่วมกิจกรรมต่าง ๆ กับองค์กรระหว่างประเทศ ข. ค้นคว้า รวบรวมวัฒนธรรมไทยและวัฒนธรรมท้องถิ่น ค. การบริการความรู้ ทางด้านวิชาการและกิจกรรมทางวัฒนธรรม ง. มีการแลกเปลี่ยนศิลปวัฒนธรรมทั้งภายในประเทศและระหว่าง ประเทศ” (เฉลย ก.) และ “การเลือกรับวัฒนธรรมสากลนั้น ควรพิจารณาจากปัจจัยในข้อใด ก. รับวัฒนธรรม จากประเทศที่เจริญแล้ว ข. สามารถผสมผสานกับวัฒนธรรมไทยได้ ค. การตอบสนองความต้องการของชาว

ไทย ง. วัฒนธรรมสากลต้องมีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ” (เฉลย ข.) เป็นต้น (Aksorn Charoen Tat, n.d.)

จากเนื้อหาจำนวนมากข้างต้นจะพบว่า วิชาหน้าที่พลเมืองให้ความสำคัญเป็นอย่างยิ่งหรือกระทั่งเรียกได้ว่าให้ความสำคัญสูงสุดกับการคาดหวังให้พลเมืองไทยเป็นพลสกนิกรที่เชื่อฟังใต้อำนาจของพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ยิ่งไปกว่านั้น ในห้วงเวลาไม่นานที่ผ่านมา เรากลับพบเห็นกระบวนการที่ทำให้ลัทธินิยมเจ้าอย่างสิ้นเหลือ (ultra-royalism) แพร่หลายจนเป็นเรื่องปกติในสังคมไทย เช่น กรณีผู้ว่าราชการจังหวัดกรุงเทพฯ ฯ สั่งให้โรงเรียนในสังกัดทุกแห่งจัดให้มีการร้องเพลงสรรเสริญพระบารมีทุกวันในช่วงเช้าหลังจากเคารพธงชาติ เป็นต้น กระบวนการเหล่านี้ยิ่งตอกย้ำว่า ประชาชนไทยไม่สามารถเป็นพลเมืองได้นอกจากเป็นพลสกนิกร (subject) เพียงเท่านั้น กล่าวรวบยอดโดยรวมคล้ายคลึงกับที่ทิพย์พาวร ต้นตีสุนทรสรุปไว้ได้ว่า การศึกษาเพื่อเสริมสร้างความเป็นพลเมืองในสังคมไทยเน้นให้การศึกษาเพื่อสร้างให้คนเป็น “คนดี” มิใช่ให้เป็น “พลเมืองที่เข้มแข็ง” คนดีคือ มีความรู้ในหนังสือ มีความดี สอนตามความสนใจของผู้สอน สอนให้จำให้ทำตาม มีศีลธรรม มีค่านิยมด้านจริยธรรม ทำหน้าที่ตามมอบหมาย ผู้เรียนแยกส่วนจากสังคมและชาติ ความคิดสร้างสรรค์ ตรงข้ามกับพลเมืองเข้มแข็งคือ มีความรับผิดชอบทางสังคม สอนตามความสนใจของผู้เรียน ยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น/ความแตกต่าง เรียนรู้ผ่านการมีส่วนร่วม สอนให้ทำ นำให้คิด คิดแบบวิจารณ์ญาณ เคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ เน้นประสบการณ์นอกโรงเรียน มีความสามารถในการสร้างสรรค์ (Tantisunthorn, 2012) รวมถึงประสบการณ์ของปริญญญา เทวานฤมิตรกุล ที่ได้เล่าว่า “ที่ผ่านมาผู้เขียนมีโอกาสได้ไปรับฟังปัญหาและข้อคิดเห็นของครูผู้สอนจากทั่วประเทศ สิ่งที่เป็นข้อสรุปตรงกันทั้งประเทศคือ เนื้อหาที่กำหนดไว้ในสาระแกนกลางนั้นมากเกินไปและยากเกินไปมาก การเรียน “วิชาหน้าที่พลเมือง” เป็นวิชาที่น่าเบื่อสำหรับนักเรียนและคุณครู และไม่ได้ผลแต่ประการใดในการสร้างพลเมือง” (Thewanarumitkun, 2012)

ไม่เพียงแต่ปัญหาจากการเรียนการสอนข้างต้น หากพิจารณาอีกว่าจนถึงวัฒนธรรมอำนาจนิยมของสังคมไทยที่ปรากฏในโรงเรียน เราจะพบว่า ความหวังจากการศึกษาเพื่อเสริมสร้างให้นักเรียนมีความเป็นพลเมืองนั้น ช่างมีดมนอนธการ พิจารณาจากข่าวที่ปรากฏตามสื่อสังคมออนไลน์ (social media) จากกลุ่มการศึกษาเพื่อความเป็นไทยในห้วงเวลาไม่นานที่ผ่านมา (ตัวอย่างต่อไปนี้ อ้างใน Education for Liberation of Siam, 2019) อาทิ การนำนักเรียนนั่งมาตากแดดเป็นเวลานานเพื่อต้อนรับผู้อำนวยการโรงเรียนคนใหม่ที่จะเข้ามาปฏิบัติหน้าที่ หรือนำนักเรียนจำนวนมากมานั่งตากฝนเพื่อรอการรับเสด็จ หรือ ข่าวของโรงเรียนแห่งหนึ่งคิดระบบวัดความดังของเสียงที่นักเรียนร้องเพลงชาติ หากยังดังไม่พอต้องร้องใหม่อีกอย่างน้อยสามรอบหรือเราจะพบถึงข่าวครูทำร้ายนักเรียนสม่ำเสมอ โดยเฉพาะการตบหัวนักเรียนอย่างรุนแรง หรือแม้แต่ลงโทษตัดผมนักเรียนชาย หรือแม้แต่การนำทหารเข้าไปฝึกวินัยให้นักเรียนตามค่ายลูกเสือ-เนตรนารี เรามักพบถึงข่าว

พิสดารจากการฝึกวินัยดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็ช่าว การฝึกวินัยด้วยการให้นักเรียนไปรับประทานอาหารใต้โต๊ะ นอนคลานไปกับพื้น หงายหน้าลอดลวดหนาม หรือ การสั่งลงโทษนักเรียนด้วยการให้ทำท่าโหม่งโลกคือ การ คลุกเข้าและก้มหัวให้ติดพื้นเป็นเวลานาน การที่ครูฝึกขยอแมงควาแล้วให้นักเรียนเนตรนาธิหญิงกิน การให้ นักเรียนรับประทานอาหารโดยไม่ให้ใช้ช้อนหรือในทัก ๆ วันเด็กจะมีการจัดแสดงอาวุธยุทธโธปกรณ์พร้อมให้ นักเรียนได้สัมผัสใกล้ชิดกับอาวุธสงครามเหล่านี้ ทำนองเดียวกับมีการวางกฎระเบียบเคร่งครัดเกินเหตุต่อ นักเรียน เช่น กรณีโรงเรียนหญิงแห่งหนึ่งของจังหวัดจันทบุรีออกกฎระเบียบไม่ให้นักเรียนสตรีไว้ผมทรงหน้าม้า หากกระทำผิดเกิน 3 ครั้ง จะเชิญให้ออกไปศึกษาที่โรงเรียนอื่น และตัวอย่างข่าวรายวันอื่น ๆ อีกเป็นจำนวน มาก กล่าวให้ถึงที่สุดแล้ว บริบทอำนาจนิยมแวดล้อมในสถานศึกษาควบคุมกับเนื้อหาที่เรียนดั่งที่เนื้อหาจำนวน มากของบทความนี้กล่าวถึง ทำหน้าที่ในการล้างสมองให้นักเรียนกลายเป็นคนเชื่อ ต้องยอมจำนนและสงบ เสียมไม่สามารถตั้งคำถามกับความล้าหลัง ความอาวุโส กฎระเบียบและอำนาจที่เหนือกว่าได้ ดังนั้น “เด็กไทย จึงได้ค่อย ๆ เรียนรู้ที่อยู่ภายใต้ระบบที่นิยมความรุนแรง (วันหนึ่ง) พวกเขาจำเป็นต้องกลายเป็นผู้ใช้ความ รุนแรงได้เช่นกัน” (Ekachai, 2017) หรือสอดคล้องกับข้อวิจารณ์ของ Tantisunthorn & Banchong (2014) ที่ ระบุว่า “ระบบโรงเรียนในปัจจุบันนั้นดำเนินไปโดยขัดแย้งกับหลักการและค่านิยมแบบประชาธิปไตยที่จะ ส่งเสริมให้นักเรียน ในฐานะพลเมืองของสังคมจำลองนี้ ให้ใช้ชีวิตและเรียนรู้ในสภาพแวดล้อมแห่งเสรีภาพใน การคิดและแสดงออก รูปแบบการเรียนรู้ที่ใช้ในปัจจุบัน จึงไม่ได้นำไปสู่การปรึกษาหารือ การโต้แย้ง การใช้ เหตุผล การแสดงความคิดเห็น หรือการวิพากษ์วิจารณ์ในลักษณะที่เป็นประชาธิปไตย”

ข้อถกเถียง: ความสิ้นหวังของการศึกษาเพื่อเสริมสร้างความเป็นพลเมืองในสังคมไทย

ดั่งที่เสนอไว้ตั้งแต่ต้นว่า สังคมไทยอาศัยวิธีการศึกษาในส่วนของวิชาหน้าที่พลเมืองในรูปแบบวิธี การศึกษาแบบจารีตนิยม (traditional education) ซึ่งเน้นการสั่งสอนและยึดเย็ดแบบบนลงล่าง หาก กล่าวถึงทัศนะของจอห์น ดิวอี้ (Dewey, 1966, p. 87) แล้ว การศึกษาที่แท้จริงควรมาจากการปฏิสัมพันธ์ เรียนรู้แลกเปลี่ยนระหว่างกันเพื่อให้ผู้เรียนได้รับ “ประสบการณ์” ขณะที่ในส่วนวิชาหน้าที่พลเมืองของ สังคมนั้น ได้ตัดขาด “ประสบการณ์” ของผู้เรียนออกไปโดยสิ้นเชิง รวมถึงตัดขาดเสรีภาพในการแสดงออก ถึงความเห็นที่แตกต่าง โดยเน้นแต่เพียงทำให้ทุกอย่างต้องอยู่ภายใต้มาตรฐานเดียวกัน (standardization) กล่าวให้ถึงที่สุดแล้ว ระบบระเบียบเหล่านี้ต่างขัดแย้งและไปด้วยกันไม่ได้กับแก่นแกนของอุดมการณ์ ประชาธิปไตย กล่าวคือ ในมุมมองของจอห์น ดิวอี้ ระบบประชาธิปไตยมิใช่เพียงแค่สื่อถึงรูปแบบการปกครอง เท่านั้น แต่ต้องให้ความสำคัญกับรูปแบบของการมีชีวิตอยู่ร่วมกันและรูปแบบของประสบการณ์ที่มาจาก การติดต่อสื่อสารที่เชื่อมโยงกันของมนุษย์ หรือดั่งที่ปริญญญา เทวานฤมิตรกุล ระบุว่า “การศึกษาเพื่อความเป็น

พลเมืองนั้น ครู อาจารย์ ต้องจัดกระบวนการให้นักเรียนคิดเอง จะทำให้เด็กเกิดความเป็นพลเมืองขึ้นมาเอง จากกิจกรรมต่าง ๆ” (Thewanarumitkun, 2011, p. 6)

ทำนองเดียวกัน วิชาหน้าที่พลเมืองที่กล่าวมานี้เข้ากันได้ดีกับแนวคิดของการศึกษาแบบการธนาคาร (banking education) ของ Freire (2016, p. 81) เนื่องจากมองนักเรียนเปรียบเสมือน “บรรจุกัญท์” ที่ผู้สอนต้องเติมทุกอย่างไปให้เต็ม ขณะเดียวกัน มองความรู้เปรียบเสมือน “ของขวัญ” ที่ผู้ถือว่าตนเองมีความรู้ไปหยิบยื่นให้คนที่พวกเขาประทับใจคิดว่าไม่มีความรู้อะไรเลย Freire (2016, p. 83) เคยกล่าวถึงประโยคสำคัญว่า “ศักยภาพของการศึกษาแบบการธนาคาร [ทำหน้าที่] ในการย่นย่อและลบล้างพลังการสร้างสรรค์ของผู้เรียนพร้อมกับกระตุ้นให้พวกเขาเป็นคนว่านอนสอนง่าย ตอบสนองต่อผลประโยชน์ของผู้กดขี่ ซึ่งไม่สนใจจะเปิดเผยโลกหรือเห็นมันเปลี่ยนแปลงไป”

หากพิจารณารวบยอดจากเนื้อหาการสอนในกรณีของไทย ไม่เพียงแต่นักเรียนเป็นวัตถุแห่งการถูกยึดเยียดแล้ว ชะตากรรมของครูก็ไม่ต่างกัน เนื่องจากหลักสูตรการสอนจากส่วนกลาง เป็นเนื้อหาที่ครูต้องพร้อมรับสมทานไว้เพื่อเตรียมการสอนและสัมพันธ์กับการขอวิทยฐานะที่สูงขึ้นของพวกเขาเช่นกัน ดังนั้น ครูจึงเป็นทั้งร่างทรงของความรู้และเป็นนักอนุรักษ์นิยมสะสมความรู้ล้าหลังไปพร้อม ๆ กัน ทำนองเดียวกับที่ Freire (2016, p. 92) ได้กล่าวไว้ว่า

“แนวคิดแบบการธนาคาร (กับแนวโน้มที่มันจะแบ่งขั้วตรงข้ามให้กับทุกสิ่งทุกอย่าง) แบ่งแยกการกระทำของผู้ให้การศึกษาออกเป็น 2 ขั้นตอน ในขั้นแรก ผู้ให้การศึกษาเรียนรู้สิ่งที่เรียนรู้ได้ระหว่างการเตรียมบทเรียนในห้องทำงานหรือในห้องทดลองของตน จากนั้นในขั้นที่สอง จึงอธิบายเกี่ยวกับวัตถุนั้นให้ผู้เรียนฟังโดยละเอียด ผู้เรียนไม่ได้ถูกขอให้รู้ แต่ถูกขอให้จดจำเนื้อหาที่ผู้สอนบรรยาย ผู้เรียนไม่ได้รับการฝึกให้เรียนรู้ เนื่องจากสิ่งที่พวกเขาควรเรียนรู้เป็นสมบัติของผู้สอนมากกว่าจะเป็นสื่อกระตุ้นการคิดไตร่ตรองอย่างวิพากษ์วิจารณ์ของทั้งผู้สอนและผู้เรียน ด้วยเหตุนี้ เราจึงมีระบบที่ไม่อาจบรรลุได้ทั้งความรู้ที่แท้จริงและวัฒนธรรมที่แท้จริงในนามของ “การอนุรักษ์วัฒนธรรมและความรู้””

ในแง่นี้ สามารถสรุปได้ว่า นักเรียนไม่ได้ทำหน้าที่ “อ่าน” หนังสือ ตำรา คู่มือครู ใบงาน ข้อสอบ ฯลฯ แต่อย่างไร ในทางตรงข้าม หนังสือ ตำรา ฯลฯ เหล่านี้ต่างหาก ที่ทำหน้าที่ “เขียน” นักเรียน ให้พวกเขาเป็นทุกอย่างที่หนังสืออยากให้เป็น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง เจ้านาย/รัฐ มิได้อยู่เพียงแค่ภายนอกตัวเรา แต่กลับเข้าไปอยู่ในตัวเราอย่างเป็นสถาบัน คอยทำหน้าที่ควบคุมเราจากภายในจิตใจ ดังนั้น เป้าหมายของวิชาหน้าที่พลเมืองจึงต้องการให้นักเรียนเจียบงัน สั่งซ้ายหันขวาหันได้ และว่านอนสอนง่าย ซึ่งเป็นกระบวนการครอบงำอย่างรุนแรง แน่แน่นอนว่า ในระบบการศึกษาที่ยอมจำนนกับความสัมพันธ์อันกดขี่จากผู้กดขี่ ย่อมเป็นน้ำหล่อ

เลี้ยงชั้นดีให้ผู้กดขี่ทำหน้าที่กดขี่ได้ต่อไปอย่างไม่เห็นอายทั้งสิ้น

ผลที่ตามมาของวิธีการศึกษาแบบการธนาคารมีส่วนสำคัญในการปิดกั้น *สำนักเชิงวิพากษ์วิจารณ์* ของผู้เรียน พวกเขาจึงเป็นผู้รับฟังที่เชื่อ (docile listeners) ไม่เปิดพื้นที่ให้เกิดการแลกเปลี่ยน ขณะที่การศึกษาเพื่อปลดปล่อยที่แท้จริงควรมาจากการร่วมกันเสวนา (dialogue) อย่างจริงจังในระดับขั้นมูลฐาน (Freire, 2016) จากข้อมูลของแพท ยงค์ประดิษฐ์ ประธานเจ้าหน้าที่วิชาการ Code.org ประเทศสหรัฐอเมริกา ที่กล่าวถึงการจัดอันดับทางการศึกษาในปี 2562 พบว่า ประเทศไทยอยู่ในอันดับ 62 จากจำนวน 141 ประเทศ ที่มีทักษะทางดิจิทัล ไทยอยู่ในอันดับที่ 86 จาก 141 ประเทศ ที่บัณฑิตจบมาแล้วพร้อมทำงานทันที แต่ที่น่าสนใจคือ ไทยอยู่อันดับที่ 89 จาก 141 ประเทศ ที่มีการสอนให้คิดเชิงวิพากษ์ (Matichon, 2019) น่าแปลกใจคือ คนชั้นนำไทยต่างป่าวประกาศตลอดเวลาว่า เด็กไทยขาดทักษะในการคิดเชิงวิพากษ์และคิดนอกกรอบ แม้แต่ไม่นานที่ผ่านมา รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ มีนโยบายแจกโน้ตบุ๊กให้นักเรียน เพื่อหวังให้พวกเขา “กล้าคิดนอกกรอบ” (Khaosod, 2020) แต่เมื่อพิจารณาถึงเนื้อหาของวิชาหน้าที่พลเมืองที่ยัดเยียดต่อนักเรียนดังที่แสดงไว้ในบทความนี้ คำถามสำคัญคือ จะให้คิดนอกกรอบได้อย่างไร กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ เมื่อพวกเขาถูกยัดเยียดด้วยเนื้อหาที่ไม่เปิดโอกาสให้เขาได้คิด/วิพากษ์ เราจะคาดหวังได้อย่างไรว่าภายใต้กระบวนการเช่นนี้ จะทำให้ผลลัพธ์ของพวกเขาเปลี่ยนแปลงไป ขณะเดียวกัน สังคมไทยกล่าวถึงไทยแลนด์ยุค 4.0 หมายถึงการทะยานไปสู่สังคมที่ขับเคลื่อนด้วยเทคโนโลยีและนวัตกรรม นักเรียนไทยจึงกำลังถูกกระทำสองอย่างในเวลาเดียวกัน ประการแรกคือ ถูกคาดหวังให้มีความรู้ด้านใหม่ ๆ ที่กว้างไกล เพื่อให้ตนเองมีผลิตภาพและประสิทธิภาพรองรับการทำงานในโลกระบบทุนนิยม ขณะเดียวกันประการที่สอง พวกเขาถูกคาดหวังให้ว่านอนสอนง่ายเพื่อรองรับอุดมการณ์และเนื้อหาหลักสูตรส่วนกลางของรัฐไทย

ประเด็นถัดมาที่ต้องขบคิดคือ ภัยอันตรายของเนื้อหาหลักสูตรของวิชาหน้าที่พลเมืองกำลังทำงานอย่างไรในสังคมไทย หากกล่าวแบบมิเชล ฟูโกต์ (Foucault, 1980) จะพบว่า ภายใต้ระบอบความจริงที่สังคมสร้างขึ้น มา ได้มีหลากหลายเครือข่ายและกลไกมาคอยทำหน้าที่จัดประเภทว่าอะไรจริง/ไม่จริง อะไรพูดได้/ไม่ได้ คิดได้/ไม่ได้ ความจริงจึงสัมพันธ์กับความสัมพันธ์เชิงอำนาจ เนื้อหาหลักสูตรแกนกลางของวิชาหน้าที่พลเมืองจึงทำหน้าที่สถาปนาความชอบธรรมให้กับเนื้อหาที่ถูกจัดประเภทว่าเป็น “จริง” ทั้งหมด ไม่เพียงเท่านั้น ด้วยเทคโนโลยีของอำนาจแบบใหม่ แม้โรงเรียนจะเป็นสถาบันสำคัญในระดับชีวิตประจำวันในฐานะเป็นเสมือนโรงงานผลิตซ้ำและค้ำยันระบอบความจริง การจะให้นักเรียนต้องซึมซับเนื้อหาจะไม่ได้เน้นการใช้กำลังหรือยัดเยียดด้วยความรุนแรงทางกายภาพ แต่เป็นการทำให้นักเรียนต้องท่องจำเนื้อหาผ่านรูปแบบกระบวนการสร้างระเบียบวินัยอื่น ๆ (disciplinarization) ไม่ว่าจะเป็นสายตาค้างมองจากครูผู้สอนที่มองไปยังนักเรียนผู้ที่ยังใส่ใจไม่เพียงพอ การจดบันทึกประวัตินักเรียน การสังเกตการเปลี่ยนแปลง แน่นนอนว่ารวมถึง “การสอบ” (examination) ด้วย

บทความนี้ ผู้เขียนยกตัวอย่างข้อสอบจากบทเรียน ข้อสอบจากแผนการจัดการเรียนการสอน แบบฝึกหัดจากเนื้อหาเรียน แบบฝึกหัดจากใบงาน ฯลฯ เป็นจำนวนไม่น้อย กล่าวให้ถึงที่สุดได้ว่า การสอบเป็นการจ้องมองเพื่อสร้างกระบวนการทำให้เป็นปกติในการสังเกต ตัดสินและลงโทษผู้ที่ไม่เข้าข่ายกับมาตรฐานที่ถูกกำหนดไว้ การสอบถือเป็นเครื่องมือขั้นสุดท้ายของการสร้างระเบียบวินัยรองมาจากการสังเกตแบบจัดลำดับช่วงชั้น (hierarchical observation) และการตัดสินตามเกณฑ์มาตรฐาน (normalizing judgment) Foucault (1977) กล่าวถึงประโยคหนึ่งที่สำคัญมากกว่า “การสอบ (examination) เป็นการจ้องมองที่ก่อให้เกิดความเป็นปกติตามเกณฑ์มาตรฐาน (normalizing gaze) [ที่] สถาปนาการมองเห็นเหนือปัจเจกบุคคล แยกแยะพวกเขาเป็นประเภทและตัดสินการสอบเป็นทำเลของอำนาจ/ความรู้ในยุคสมัยใหม่ เพราะมันผนวก ‘การใช้อำนาจกับการสถาปนาความจริง’ เข้าเป็นหนึ่งเดียว ทั้งทำให้ความจริงเกี่ยวกับผู้เข้าสอบ/ถูกสอบ ปรากฏและควบคุมพฤติกรรมคนเหล่านั้นด้วยเกณฑ์มาตรฐานที่มันกำหนดขึ้น” (Gutting, 2005 อ้างสำนวนแปลใน Suputtamongkol, 2015) นอกจากนี้ ยังสามารถขยายความได้ว่า การสอบยังเป็นการควบคุมระบบคิดของปัจเจกบุคคล ผลที่ตามมาจึงได้จัดประเภทของบุคคลออกเป็นกรณี ๆ ไป โดยพิจารณาผ่านคะแนนที่เขาได้รับและบันทึกผลคะแนนของพวกเขา เสมือนว่าพวกเขาเป็นวัตถุที่เราวิเคราะห์ คำนวณ จัดประเภท เปรียบเทียบกับผู้อื่น ทำให้พวกเขารู้สึกผิด บังคับให้พูดเรื่องราวภายใต้ “ระบอบความจริง” และแสวงหาหนทางผ่านการทำข้อสอบซ้ำ ๆ เพื่อจะได้ย่ำว่า พวกเขายอมจำนนและเชื่อแล้วจริง ๆ ประสิทธิผลที่สำคัญของการสอบคือการให้เขายอมรับกับกฎเกณฑ์และความรู้ต่าง ๆ โดยมีควรตั้งคำถามกับมัน ยิ่งในกรณีของสังคมไทยคะแนนการสอบส่งผลต่อผลความสำเร็จของการเรียน ยิ่งทำให้พลังของการสอบนี้สำคัญทางเลือกที่จำกัดคือ นักเรียนจึงต้องยอมรับและอดทนต่อการถูกยึดเยียดในฐานะเป็นองค์ประธาน (subject) อย่างไม่หยุดหย่อน

คำถามตามมาก็คือ จากเนื้อหาและวิธีการเรียนการสอนไม่สัมพันธ์กับการสร้างพลเมืองอย่างไร หากนับรวมกับวิชาประวัติศาสตร์ไทยที่ผู้เขียนไม่ได้กล่าวรายละเอียดไว้ในที่นี้ (พิจารณาใน Sripokangkul, 2020) จะพบว่า เนื้อหาที่ถูกใช้สอนในระดับโรงเรียนต่างวนเวียนอยู่กับการคลั่งชาติ ประวัติศาสตร์สงคราม ประวัติศาสตร์การทวงบุญคุณ ประวัติศาสตร์การเสียดินแดน ฯลฯ ที่ถูกแต่งเติมขึ้นมาใช้หลอกคนรุ่นแล้วรุ่นเรา ผลผลิตของการศึกษาเช่นนี้เราจึงพบคนจำนวนมากที่ขาดทักษะเหตุผล พิจารณาตนเองเป็นองค์กรปกป้องปกป้องความคลั่งชาติ ไม่ไว้ว่างใจเพื่อนร่วมชาติ ชับไล่ผู้อื่นออกนอกประเทศ หรือแม้แต่สอดส่องระดับความรักชาติของคนอื่น ทำนองเดียวกับประวัติศาสตร์ราชาชาตินิยม ไม่เล็งเห็นถึงพลังขับเคลื่อนให้สังคมมันเดินไปข้างหน้าได้ของสามัญชน ตลอดจนเป็นประวัติศาสตร์ที่ไม่ฉายภาพการทำร้ายประชาชนจากกองทัพนับมีถันที่ผ่านมา รวมถึงมุมมองทางวัฒนธรรมที่คับแคบ เชิดชูแต่วัฒนธรรมชนชั้นนำในกรุงเทพฯ เป็นหลัก และการสอนให้นักเรียนตระหนักว่า ทุกคำตอบต้องมี “หนึ่งเดียว” เสมอ ตลอดจน วิชาหน้าที่พลเมือง ซึ่งแทนที่จะ

สอนให้นักเรียนเป็นพลเมืองที่มีเหตุผล ใจกว้างและเข้าใจถึงชะตากรรมของเพื่อนร่วมชาติ กลับกลายเป็นเน้นถึงแบบแผนการปฏิบัติในเชิงศักดิ์สิทธิ์ (sacred code of conduct) ในส่วนของการจัดการร่างกายและพฤติกรรมของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นการสอนมารยาทไทย วิธีการแสดงความเคารพพระรัตนตรัย เคารพต่อบุคคล การยืนการเดิน การนั่ง การนอน การรับของส่งของ การรับประทานอาหาร การแสดงกิริยามารยาท การหมอบกราบ ไปจนถึงการวางตัวเป็นพสกนิกรที่ดีและพอเพียงอย่างเคร่งครัด และการปฏิบัติตามหน้าที่ตามกฎระเบียบและกฎหมาย โดยมีต้องคิดถึงความชอบธรรมของระเบียบ/กฎหมายดังกล่าว

ดังที่กล่าวไปแล้วแต่ต้นว่า พลเมืองในรูปแบบที่ได้รับการยอมรับจากวงวิชาการจำนวนมากคือพลเมืองที่มีจิตสำนึกเกี่ยวกับความยุติธรรม (justice oriented citizens) หรือเป็นพลเมืองในรูปแบบที่ 3 ส่วนพลเมืองในรูปแบบที่ 1 คือ พลเมืองที่มีความรับผิดชอบส่วนตัว (personally responsible) และ 2 คือ พลเมืองที่มีส่วนร่วม (participatory) ตามลำดับ (Westheimer & Kahne, 2004) ประจักษ์ ก้องกีรติ เคยระบุถึงตัวแบบสามประเภทของพลเมืองเช่นกันว่า

“จะสอนว่าจริง ๆ แล้วพลเมืองมีสามแบบ แต่สังคมไทยสอนแบบเดียว คือการเป็นพลเมืองในขั้นต้นเท่านั้น คือเป็นพลเมืองที่เป็นปัจเจกชนที่รับผิดชอบต่อตนเอง เห็นชยะก็เก็บเอาไปทิ้ง เห็นคนแก่ก็ช่วยให้เขาขึ้นรถเมล์ พอเป็นพลเมืองแบบนี้ สังคมอาจไม่ได้เปลี่ยนไปในทางที่ดีขึ้นนัก จึงควรจะสอนเด็กให้คิดถึงพลเมืองในอีกสองมิติด้วย มิติที่สองคือ พลเมืองที่สามารถตั้งคำถามกับระบบสังคมโลก และสังคมที่ตัวเองอยู่ สมมติว่าเห็นคนแก่กำลังขึ้นรถเมล์ เราจะตั้งคำถามว่าทำไมรถเมล์ถึงยังเป็นระบบที่ล่าช้า ทำไมเราถึงยังไม่มีระบบขนส่งมวลชนที่ดี ทำไมรถเมล์ไม่ออกแบบให้ผู้สูงอายุหรือคนพิการขึ้นไปได้อย่างสะดวก เมื่อมีการตั้งคำถามแบบนี้ ก็จะทำให้สังคมที่ไม่เป็นธรรมหรือบงการเกิดการเปลี่ยนแปลงได้ ดีที่สุดคือแบบที่สาม คือพลเมืองที่ตื่นตัวในการมีส่วนร่วมกับคนอื่น แล้วลงมือเปลี่ยนแปลงสังคม ฉะนั้น เราจะต้องสอนความเป็นพลเมืองทั้งสามแบบ จึงจะทำให้สังคมเปลี่ยนไปในทางที่ดีขึ้นได้ แต่ตอนนี้เราสอนแค่พลเมืองแบบปัจเจกอย่างเดียว ซึ่งยังไม่พอ” (อ้างใน Junvith, 2017)

ท้ายที่สุดแล้ว เราสามารถคิดถึงทางออกใดได้บ้าง ในห้วงเวลาหลายปีที่ผ่านมา เราจะพบว่า ครอบครัวไทยจำนวนมากเลือกที่จะส่งลูกหลานของตนเองไปเรียนต่างประเทศหรือไม่ก็เรียนแบบอยู่ที่บ้าน (Home school) รวมถึง เสี่ยงจากหลากหลายภาคส่วนของสังคมไทยที่วิพากษ์วิจารณ์การศึกษาอันล่าช้าของชุดวิชา สังคมศาสตร์ ประวัติศาสตร์และหน้าที่พลเมืองตามหลักสูตรระดับชาติที่ใช้สอนในระบบโรงเรียน กล่าวคือปรากฏการณ์เหล่านี้เริ่มต้นมาจากการขัดขืน ไม่ยอมจำนนต่อการถูกครอบงำ ทั้งนี้ การขัดขืนถือเป็นรูปแบบสำคัญโดยทั่วไปที่มีต่อการใช้อำนาจครอบงำ Foucault (2000, p. 167) ได้กล่าวถึงประโยชน์ที่สำคัญว่า “การ

ชัดเจนต้องมาก่อน และการชัดเจนยังคงมีความเหนือกว่าต่อทุกการบังคับใด ๆ (ในกระบวนการใดก็ตาม) ความสัมพันธ์เชิงอำนาจถูกบังคับให้ต้องเปลี่ยนแปลงเนื่องด้วยการชัดเจน ดังนั้น ข้าพเจ้าคิดว่า การชัดเจนเป็นคำหลัก คำสำคัญ ในพลวัตนี้” ในแง่นี้ เราควรสามารถคิดถึงการปลดปล่อยตนเองและไม่ยอมให้เนื้อหาหลักสูตรการสอนมายัดเยียดเรา เช่นเดียวกับไม่อนุญาตให้ร่างกายนักเรียนเป็นวัตถุแห่งการถูกปลูกฝัง ฝึกฝน และแก้ไขให้ถูกต้องตามแต่ทัศนคติของชนชั้นนำ ทำนองเดียวกับไม่ปล่อยให้ร่างกายนักเรียนมีค่าเสมือนเป็นวัตถุที่ถูกเรียกร้องให้ว่านอนสอนง่าย ขณะเดียวกัน สังคมไทย โดยเฉพาะคนกลุ่มก้าวหน้าต้องร่วมกันขบคิดอย่างจริงจัง รื้อสร้างและเขียนเนื้อหาหลักสูตรว่าด้วยความเป็นพลเมืองเข้าไปช่วงชิงกับความหมายกระแสหลักดังกล่าวของรัฐ เพื่อให้เราสามารถผลิตนักเรียนที่เรียนรู้ประวัติศาสตร์อย่างรอบด้านและมีสำนึกเชิงวิพากษ์ในการที่จะเป็นพลเมืองสำคัญทั้งของไทยและของโลก

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของรายงานวิจัยเรื่อง “การศึกษาเพื่อเสริมสร้างความเป็นพลเมืองในระบบการศึกษาระดับโรงเรียน: บทเรียนจากต่างแดนและข้อเสนอแนะสู่สังคมไทย” ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.) ร่วมกับมหาวิทยาลัยขอนแก่น ตามเลขสัญญาเลขที่ RSA 6180088 ผู้เขียนขอขอบคุณการสนับสนุนจาก สกสว. ไว้ ณ ที่นี้ อนึ่ง เนื้อหาดังกล่าวเป็นความรับผิดชอบของผู้เขียนเพียงผู้เดียว

References

- Academic Department. (n.d.a). *Phæñ čhatkāñ rīanrū wicha nāthī phonlamūāng mor 1* [Lesson plans in civic education subject for the seventh grade]. Aksorn Charoen Tat.
- Academic Department. (n.d.b). *Phæñ čhatkāñ rīanrū wicha nāthī phonlamūāng mor 2* [Lesson plans in civic education subject for the eighth grade]. Aksorn Charoen Tat.
- Academic Department. (n.d.c). *Phæñ čhatkāñ rīanrū wicha nāthī phonlamūāng mor 3* [Lesson plans in civic education subject for the ninth grade]. Aksorn Charoen Tat.
- Aksorn Charoen Tat. (n.d.). *Phæñkāñ čhatkāñ rīan kāsōñ wicha nāthī phonlamūāng chan mor 4-6* [Lesson plans for the high school students in civic education]. Aksorn Charoen Tat.
- Aksorn, Y., Tim-um, S., & Boonyaniwas, W. (2010). *Sangkhommasuksā sātsana læ watthanatham chan prathomsuksā pī thī ha* [Social studies, religion and culture for the fifth grade]. Aksorn Charoen Tat.
- Althusser, L. (1971). *Lenin and philosophy and other essays*. New Left Books.
- Assayo, P. (2014). Phœī čhut nēñ kāñčhatkāñ suksā nāthī khwāmpen phonlamūāng nai satawat thī 21 [Revealing the emphasis on the civic education in the 21st century]. *Wārasāñ Kānsuksā Thai* [Journal of Thai Education], 11(116), 18-20.
- Boonyaniwas, W., Tim-um, S, Aksorn, Y., & Yuangngern, N. (2017). *Khūmū khru samnakphim ‘Aksōñ Charoen Tat wicha sangkhommasuksā sātsana læ watthanatham chan prathomsuksā pī thī 5* [The teachers’ manuals for social studies, religion and culture for the fifth grade]. Aksorn Charoen Tat.
- Bureau of Academic Affairs and Educational Standards. (2015). *Kānsōñ prawattisāt prawattisāt Thai laklāi withī rīan* [Teaching history, different approaches in learning Thai history]. The agricultural Co-operative Federation of Thailand., LTD.
- Bureau of Academic Affairs and Educational Standards. (n.d.). *Næōthāng kāñnam čhut nēñ kāñphatthana phū rīan su kāñ patibat* [Guidelines for development from learners to practitioners]. Bureau of Academic Affairs and Educational Standards.
- Davies, I., & Evans, M. (2002). Encouraging active citizenship. *Educational Review*, 54(1), 69-78. <https://doi.org/10.1080/00131910120110893>
- Dewey, J. (1938). *Experience and education*. Macmillan.
- Dewey, J. (1966). *Democracy and education*. Macmillan.
- Education for Liberation of Siam. (2019). *Education for liberation of Siam*. <https://elsiam.org/>
- Ekachai, S. (2017). How education in Thailand sustains dictatorship. *Bangkok Post*. <https://www.bangkokpost.com/learning/advanced/1256125/how-education-in-thailand-sustains-dictatorship>
- Foucault, M. (1977). *Discipline and punish: the birth of the prison*. Pantheon Books.
- Foucault, M. (1980). *Power/knowledge—selected interviews and other writings 1972-1977*. Pantheon Books.
- Foucault, M. (2000). *Ethics, essential works of Foucault, 1954-1984, vol.1*. Penguin.
- Freire, P. (2016). *Kānsuksā khōng phū thūk kotkhī* [Pedagogy of the oppressed] (P. Nimmannorrawong, N.

- Tangpornpipat, & V. Panich, Trans.). Jumpingfishbooks. (Original work published 1970)
- Garratt, D. (2000). Democratic citizenship in the curriculum: Some problems and possibilities. *Pedagogy, Culture & Society*, 8(3), 323-346. <https://doi.org/10.1080/14681360000200094>
- Garratt, D. & Piper, H. (2003) Citizenship education and the monarchy: Examining the contradictions. *British Journal of Educational Studies*, 51(2), 128-148. <https://doi.org/10.1111/1467-8527.t01-1-00230>
- Gutting, G. (2005). *Foucault: Khwāmru chabap phok pha* [Foucault: A very short introduction]. (S. Suputtamongkol, Trans.). Openworld. (Original work published 2005)
- Hicks, D. (2001). Re-examining the future: The challenge for citizenship education. *Educational Review*, 53(3), 229-240. <https://doi.org/10.1080/00131910120085838>
- Junvith, P. (2017). Kham tōkham 101 One-on-one: Ep 1 “ ‘ān kānmūāng Thai kap Prajak Kongkirati [101 One-on-one | Ep01 reading Thai politics with Prajak Kongkirati]. *The101.world*. <https://www.the101.world/101-one-on-one-ep01-prajak/>
- Khaosod. (2020, January 30). *Ro.mo.wor. suksā phut nayōbāi mai sut " ch̄ǣk nōtbuk " hai nakriān chai wang klā khit nōk krōp* [Education minister has a policy to give laptop to all Thai students]. *Khaosod*. https://www.khaosod.co.th/politics/news_3491230
- Keawpuang, P. (2015a). *Nāthī phonlamūāng chan prathomsuksā pī thī 4* [Civic education for the fourth grade]. MAC Education.
- Keawpuang, P. (2015b). *Nāthī phonlamūāng chan prathomsuksā pī thī 5* [Civic education for the fifth grade]. MAC Education.
- Keawpuang, P. (2015c). *Nāthī phonlamūāng chan prathomsuksā pī thī 6* [Civic education for the sixth grade]. MAC Education.
- Kruapanich, S. (2015). Kāndamnoēn ngān phatthanākān rīan kānsōn wichā prawattisāt læ nāthī phonlamūāng Samnakngān hana kammakān kānsuksā naphūn thān [Pedagogical development in history and civic education subjects of Office of the Basic Education Commission]. *Wārasān Wichākān* [Thai Academic Journal], 18(4), 16-37.
- Laothamatas, A. (2009). *A Tale of Two Democracies*. Bangkok: Kobfai Publishing Project.
- Matichon. (2019, December 3). *Nakwichākān thūa lōk . . ruām chāe thitthāng phatthanākān suksā - dek Thai* [The meeting of educational scholars about Thai children development]. *Matichon*. https://www.matichon.co.th/education/news_1775756
- Merieau, E. (2014). Khwām māi khōng khwāmpen phonlamūāng [The definitions of citizenship]. In T. Bureekul, E. Merieau, & R. Sangmahamud (Eds.), *Phonlamūāng Thai: Kānsāng khwāmpen phonlamūāng nai rabōp prachāthipatai* [Thai citizen: Citizen in democratic regime] (pp. 9-50). King Prajadhipok’s Institute.
- Office of the Education Council. (2011). Yutthasāt phatthanākān suksā phūa sāng khwāmpen phonlamūāng Phō̄Sō, 2553 – 2561 [The strategy for educational development for civic education during 2010-2018]. *Wārasān Kānsuksā Thai* [Thailand Education Journal], 8(79), 17-23.

- Onnom, S. (n.d.a). *Khūmū khru phænkan̄ čatkañ rianru raīwicha phœmtœm nāthī phonlamuāng por.1* [The teachers' manuals for the first grade in civic education subject]. Watana Panit Publishing.
- Onnom, S. (n.d.b). *Khūmū khru phænkan̄ čatkañ rianru raīwicha phœmtœm nāthī phonlamuāng por.2* [The teachers' manuals for the second grade in civic education subject]. Watana Panit Publishing.
- Onnom, S. (n.d.c). *Khūmū khru phænkan̄ čatkañ rianru raīwicha phœmtœm nāthī phonlamuāng por.3* [The teachers' manuals for the third grade in civic education subject]. Watana Panit Publishing.
- Onnom, S. (n.d.d). *Khūmū khru phænkan̄ čatkañ rianru raīwicha phœmtœm nāthī phonlamuāng por.4* [The teachers' manuals for the fourth grade in civic education subject]. Watana Panit Publishing.
- Onnom, S. (n.d.e). *Khūmū khru phænkan̄ čatkañ rianru raīwicha phœmtœm nāthī phonlamuāng por.5* [The teachers' manuals for the fifth grade in civic education subject]. Watana Panit Publishing.
- Onnom, S. (n.d.f). *Khūmū khru phænkan̄ čatkañ rianru raīwicha phœmtœm nāthī phonlamuāng por.6* [The teachers' manuals for the sixth grade in civic education subject]. Watana Panit Publishing.
- Puttmee, A. (2018a). *Sangkhommasuksā sātsana læ watthanatham chan prathomsuksā pī thī 5 chabap prapprung mai* [Social studies, religion and culture for the fifth grade with new revision for the King and royal family]. MAC Education.
- Puttmee, A. (2018b). *Sangkhommasuksā sātsana læ watthanatham chan prathomsuksā pī thī 6* [Social studies, religion and culture for the sixth grade]. MAC Education.
- Samudavanija, C., Tansiri, W., Wongsuwan, S., & Ourairat, A. (2010). *Watthanatham phonlamuāng* [Civic culture]. *Wārasān Sathāban Watthanatham læ Sinlapa* [Institute of Culture and Arts Journal], 11(2), 7-10. <http://ejournals.swu.ac.th/index.php/jica/article/view/1762/1827>
- Sinthapanon, S. (n.d.a). *Phænkan̄ čatkañ rianru raīwicha phūnthān nāthī phonlamuāng mor. 2* [Lesson plans in civic education subject for the eighth grade]. Aksorn Charoen Tat.
- Sinthapanon, S. (n.d.b). *Phænkan̄ čatkañ rianru raīwicha phūnthān nāthī phonlamuāng mor. 3* [Lesson plans in civic education subject for the ninth grade]. Aksorn Charoen Tat.
- Sommapa, A. (2017). *Nāthī phonlamuāng 1 chan prathomsuksā pī thī 1* [Civic education for the first grade]. Institute for Academic Development.
- Sripokangkul, S. (2020). *Kān plian tæ nūaha doem: Prawattisat rācha chatniyom khōng rabop kānsuksā Thai nai radap rōngriān* [Royal-Nationalism History in Thai Schools]. *Wārasān Kānmuāng Kānpokkhrōng* [Journal of Politics and Governance], 10(2), (Fourthcoming).
- Tantisunthorn, T. (2012). *Kānsuksā phūa sāng phonlamuāng* [Civic education]. Institute of Public Policy.
- Tantisunthorn, T., & Banchong, T. (2014). *Kānsuksā phūa sāng khwāmpen phonlamuāng nai rabōp prachāthipatai rūpbāep khōng prathet Thai* [Civic education in Thailand]. In T. Bureekul, E. Merieau, & R. Sangmahamud (Eds.), *Phonlamuāng Thai: Kānsāng khwāmpen phonlamuāng nai rabōp prachāthipatai* [Thai citizen: Citizen in democratic regime]. King Prajadhipok's Institute.
- The Office of Academic Standards and Learning Development. (2016). *Kānpramoen khwāmpen phonlamuāng khōng nakriān nai radap kānsuksā naphūn thān* [Evaluation about civic education of

- students in basic education level]. *Wārasān Kānsuksā Thai* [Thailand Education Journal], 13(134), 21-22.
- Thewanarumitkun, P. (2011). *Kānsuksā phūā soēmsāng khwāmpen phonlamuāng* [Civic education]. *Wārasān Kānsuksā Thai* [Journal of Thai Education], 8(79), 6-7.
- Thewanarumitkun, P. (2012). *Kānsuksā phūā sāng phonlamuāng* [Civic education]. Nanmeebook.
- Tium u-tai, P. (2017a). *Nāthī phonlamuāng chan prathomsuksā pī thī 5* [Civic education for the fifth grade]. Institute for Academic Development.
- Tium u-tai, P. (2017b). *Nāthī phonlamuāng chan prathomsuksā pī thī 6* [Civic education for the sixth grade]. Institute for Academic Development.
- Tongdhamachart, K. (2018). *Khūmū khru wicha nāthī phonlamuāng watthanatham læ kāndamnōēn chīwit nai sangkhom chan matthayom pī thī 4-6* [The teachers' manual for the high school students in civic education]. Aksorn Charoen Tat.
- Watana Panit Publishing. (n.d.). *Bæp thotsōp thāi botriān sangkhommasuksā por.5* [Exercise papers in social studies for the fifth grade]. Watana Panit Publishing.
- Worakawin, K. (2011). *Sangkhommasuksā sātsana læ watthanatham chan prathomsuksā pī thī 2* [Social studies, religion and culture for the second grade]. Institute for Academic Development.
- Worakawin, K. (2012a). *Sangkhommasuksā sātsana læ watthanatham chan prathomsuksā pī thī 4* [Social studies, religion and culture for the fourth grade]. Institute for Academic Development.
- Worakawin, K. (2012b). *Sangkhommasuksā sātsana læ watthanatham chan prathomsuksā pī thī 5* [Social studies, religion and culture for the fifth grade]. Institute for Academic Development.
- Westheimer, J., & Kahne, J. (2004). What kind of citizen? The politics of educating for democracy. *American Educational Research Journal*, 41(2), 237-269. <https://doi.org/10.3102/00028312041002237>